

Reisverslag Burma - Siam: 1942 - '45

*Een persoonlijk verslag van een KLu officier
in Japanse krijgsgevangenschap: ervaringen
aan de "Birma railroad" - constructie van
de spoorlijn van Moulmein naar Bangkok.*

JAN C. BENSCHOP (1907 - 1988)

Geschreven direct na de bevrijding, tijdens revalidatie in
Bangkok, Sept - Oct. 1945

Op elektronisch medium gezet door zijn jongste zoon Nico (NB),
- with short English preface, and relevant warplane descriptions.
Geldrop, Juli 2004.

JCB :

Aan mijn vrouw Gré, voor haar volharding en geduld.

En voor mijn 'kongsie' vrienden, zonder wie
het overleven in deze hel niet mogelijk was.

NB: En voor het nageslacht :

wees beducht op wat mensen elkaar aan kunnen doen.

— "There is nothing like being prepared!" —

o000o

Brief history of the Birma railroad, built 1942-43 by POW (prisoners of war) forced by the Japanese in WW2 :

The 406 km long Birma ('Burma' in Dutch) railroad runs from the base camp at *Thanbyuzayat* ('many eggs') in Birma, south of Moulmein, to the SE for 109 km to the Birma/Siam border, and along the river Kwai in Siam (Thailand) 297 km to *Ban Pong* , 60 km west of Bangkok. It was in fact already planned by the British before WW2. From the two end points five teams (*branches*) worked towards the middle at *Konu* 'camp 108-km' south of the base camp, reached on 17 Oct.'43. The Thai-Birma border was at camp 112: *Payathonzu* ('3 pagodas'), the 'Three Pagoda Pass'.

The well known bridge over the river *Kwai Yai* is 4 km north of *Kanchanaburi*, Siam. It was not made of bamboo, as in the 1957 movie "Bridge on the River Kwai", but a steel structure brought from Java by the Japanese army, and assembled by POW.

Two Birma teams started with 11.500 POW, of whom 5800 Dutch (incl. author JCB), and in Siam 42.000 POW in three teams (*branches*), with 12.000 Dutch. The railway was constructed with a minimum of machines and a maximum of cheap human labor, under inhuman conditions forced by the Japanese: 53.500 Allied POW and some 200.000 native forced labor workers finished the full distance in 16 months. About 96.000 (incl. 19.000 POW) did not survive this murderous regime in the jungle: 4 of every 10 men.

References - including foto's and drawings :

1. <http://www.niod.nl> - Ned. Inst. Oorlogsdocumentatie
2. <http://www2.rnw.nl/rnw/nl/achtergronden/verreosten/bgasia/birmaspoorlijn010815.html>
3. <http://angelstation.com/swillner/index.htm> : Links (English)
4. <http://home.t-online.de/home/Gueinzius/E/Thaiburma.htm>
5. <http://home.t-online.de/home/Gueinzius/E/Pakan-Baru.htm>
6. <http://www.rnw.nl/special/en/html/030813pakan.html>
7. http://www.ean.co.uk/Bygones/History/Article/WW2/Painting_the_Horror/html/body_dutch_paintings.htm

Contents

1	Proloog	1
1.1	Aan mijn familie <i>Sept.</i> 1945, <i>Bangkok</i>	1
1.2	Soerabaja 10 <i>Mei</i> 1940	2
1.3	Bandoeng 27 <i>Febr</i> 1941	4
1.4	De Militaire Luchtvaart <i>Andir - Bandoeng</i>	4
2	Oorlog op Java	7
2.1	De oorlog breekt uit 8 <i>Dec.</i> 1941	7
2.2	The warplanes	10
2.3	De bezetting 9 <i>Mrt.</i> 1942	12
3	Overtocht naar Burma	17
3.1	Hel op zee 15 <i>Oct.</i> 1942	18
3.2	Penang 25 <i>Oct.</i> 1942	18
3.3	Naar Rangoon 7 <i>Nov.</i> 1942	20
3.4	Het einde ?	21
3.5	Zweren, etter en bloed <i>Rangoon</i>	22
3.6	Naar Moulmein 24 <i>Jan.</i> 1943	24
4	De spoordijk	25
4.1	Het terrein, de kampen	26
4.2	Het eerste werkkamp 29 <i>Jan.</i> 1943	27
4.3	Terug naar 't basiskamp <i>Mei</i> 1943	29
4.4	Kamp Retpu	32

4.5	Naar de werkkampen	34
4.6	Kamp 108: Payathonzu (3 pagoden)	34
5	Rail verbinding klaar - Oct.'43	39
5.1	Railverbinding klaar: Oct.'43	40
5.2	Kamp 114 - <i>Djangaree</i> , Jan.'44	41
5.3	Kamp 105 - <i>Anugganaung</i> , 22 Maart'44	43
5.4	Kamp 62 - <i>Longshii</i> , 14 Apr.'44	44
5.4.1	Binnendienst	45
5.4.2	Banjir (stortbui)	47
5.4.3	Cantinebaas	48
5.4.4	Geheime radio	48
5.4.5	Kerk dienst	49
5.5	Kamp <i>Tamarkan</i>	49
5.5.1	Parachutisten, pamfletten	50
6	Naar <i>Nakon Pathon</i>, de bevrijding	53
6.1	Nakon Pathon, eind Jan.'45	53
6.2	De grote dag: 16 Aug.'45	55
6.3	De 'OK-rit' naar Bangkok	56
6.3.1	Kamp humor	56
6.3.2	Japanse propaganda	59
6.3.3	Over angst, improvisatie en stijl	59
6.4	Einde	60
7	Epiloog	63
7.1	Rijks Instituut voor Oorlogsdocumentatie	64
7.2	Brief van een lezer in Batavia, Dec.'47	65
7.3	Index pg. 66	65

Chapter 1

Proloog

1.1 Aan mijn familie *Sept. 1945, Bangkok*

Het is al bijna $5\frac{1}{2}$ jaar geleden dat we elkaar geregeld schrijven konden, lieve ouders, broers en zusters. En nu de oorlog grotendeels over is, en wij zóveel beleefd hebben, twijfel ik er niet aan of jullie zijn al even benieuwd naar onze ervaringen als wij naar die van jullie.

Wij, schrijf ik, maar op het ogenblik (half Sept.'45) weet ik nog niet hoe het Gré en de kinderen gaat. Leven ze allen nog wel? Slechts één keer kreeg ik bericht sedert ik op 31 Mei '42 voor 't laatst een glimp van ze zag, namelijk een briefkaart van 4 Jan.'43 die ik half Oct.'43 ontving. Zo weet ik ook niet of U en jullie allen nog leven. Ik hóóp het, en hoop doet leven.

Het is natuurlijk erg moeilijk om kort en goed te vertellen hoe het ons is vergaan. Bovendien zullen jullie wel veel bijzonderheden willen weten. Ik had daarmee vroeger al gerekend, en tot Mei '44 toe een vrij *getrouw verslag* gemaakt, ook al omdat het zeer wel mogelijk was dat ik geen van jullie ooit zou terugzien. *Maar de Jappen pakten het af*, en zonder papier en potlood doe je niet veel. Je trachtte natuurlijk wel iets achter te houden, maar veel kon dat nooit zijn.

Ik moet dus alles uit m'n geheugen te voorschijn roepen, en ik zal zo nu en dan wel iets vergeten, wat dan later wordt aangevuld¹. Daarom roep ik jullie clementie in, en wees mild in je beoordeling van dit geschrijf.

¹NB: mijn vader had een fabuleus geheugen, . . . en kende bv. hele Bijbel hoofdstukken uit z'n hoofd.

1.2 Soerabaja

10 Mei 1940

10 Mei 1940

's Middags om 3 uur hoorden we het ontzettende bericht. Hoe hebben we meegeleefd, die dagen. En wat een verschrikking betekende het verraad van de NSB-ers. Ook hier werden ze opgepakt, evenals de Duitsers.

Veel belangrijke maatregelen waren wel nodig, maar overigens ging alles z'n ouden gang. Maar de onrust over Holland en wat daar gebeurde, in geestelijk, ideel en materieel opzicht, was groot.

21 Mei 1940

't Was op een Dinsdag, dat zeer voorspoedig onze vierde spruit geboren werd, een lief jongetje, dat we *Nico Frits* genoemd hebben. Jullie begrijpt wel waar Gré en ik 'Nico' vandaan hadden (*broer Nic*). Als tweede naam vonden wij Karel mooi, maar de kinderen (*vooral Lies*) kozen Frits. Als het een meisje was geweest zou ze Nellie Margaretha geheten hebben (*zus Nel*).

In gedachten zie ik me nog staan naast de zuster in de kraamkamer van het *Darmo* ziekenhuis te Soerabaja, die het kleine hoopje mens beurtelings in warm en koud water dompelde. Gré maakte het gelukkig heel goed, en de kinderen waren al even blij als wij met dit geschenk. Wat een vreugde heeft dat kleine ventje ons gebracht. Te zijner tijd krijgen jullie wel een foto van hem te zien, die ik op 10-3-'42 nam. Zó heb ik hem nu nog in mijn herinnering, hoe hij het huis uit holde met uitgestrekte armpjes en "papa-papa" riep, terwijl ik wegreed, ... voorgoed!

Toen Gré in het ziekenhuis lag, kwam er een oudere dame, ik noemde haar 't *fregat*, die elken dag de zorgen van het huishouden op zich nam, en voor de kinderen heusch niet kwaad was. Nadien ging ons *huiselijk leven* rustig voort.

Maar druk was het wel voor mij. In de eerste plaats werden sommige heren op school van tijd tot tijd opgeroepen, en er werd één als NSB-er knijp gezet. Dat betekende voor ons dus meer uren werk dan normaal. Zelf ben ik slechts ca. 3 weken onder (militaire) Dienst geweest, namelijk van eind Sept. tot 10 Oct.'40, bij de Genie in Soerabaja.

Toen werd ik in de noodformatie op school geplaatst, zodat de Mil.Dienst me moest loslaten. Mijn oorlogs bestemming was bij de instructie in *Tjimahi*. Voordat ik werd opgenomen in de noodformatie kwam ik echter bij de Stadswacht van Soerabaja. Veel idee had ik daar niet in, eerlijk gezegd, maar tot eind Febr.'41 had ik daar nog niets van vernomen.

Verder was er op *kerkelijk* gebied veel te doen. Zendings gelden uit Holland

bleven uit, dus Indië moest daarin voorzien. Als penningmeester voor Soerabaja en de grote Oost kreeg ik per maand ca. f 2300,- binnen, maar dat kostte veel werk en tijd. Verder stelde ik als secretaris / penningmeester in '39 en '40 het *Gereformeerde Handboek* samen. Dat compileren, persklaar maken, corrigeren en de reclame campagne doen was bij elkaar heel wat, voor de periode Nov. - April, benevens alle correspondentie die eraan vast zat. Bovendien werd ik eind Dec.'40 tot *diaken* verkozen, en op 5 Jan.'41 bevestigd.

Nov. 1940

Dankzij een herdruk van één van m'n boekjes (*leerboeken Electro techniek en Mechanica voor de technische school*) waren we in staat om, evenals in Nov.'36, naar *Nongkodjadjar* in de Tenger te gaan. Daar huurden we een bungalow (op ca. 1200 m hoogte), en hadden we een heel prettige maand met kennissen in de buurt zoals de van Dijks en Ds Plomp, dominee uit Soerabaja. We maakten aardige tochtjes en foto's. Die laatsten zullen we nu wel allemaal kwijt zijn, maar de eersten blijven in onze herinnering.

Verandering

In Oct.'40 verscheen er in de couranten een oproep om Ir's en MTS-ers (werktuigbouw) voor de Militaire Luchtvaart (MLu) te Bandoeng. Ze mochten niet boven de 30 jaar zijn. Met het oog op uitbreiding had de MLu namelijk mensen nodig, en daar Holland niet kon leveren was er een kans in Indië. Veertien dagen lang heb ik gewacht, wel bijna zeker wetend tóch niet in aanmerking te zullen komen. En toen vanuit Nongkodjadjar ten slotte toch nog gesolliciteerd.

Op 8 Jan.'41 moest ik voor kennismaking op Andir (*vliegveld by Bandoeng*) komen, bij den Chef van de Technische Dienst, de Luit.Kol. Dr.Ir. *G. Otten*. Hij vroeg niet veel maar wou weten waarom ik wilde veranderen. Waarop ik hem vertelde dat ik een betrekking zocht die mij arbeids vreugde zou verschaffen (waarbij ik zei niet geschapen te zijn als een koe, om te herkouwen).

En ziedaar, het onverwachte gebeurde! Als de eerste van 189 sollicitanten werd ik per 1 Mrt.'41 benoemd tot adjudant luchtvaartkundige, in vaste dienst van de MLu - met de toezegging dat ik, bij gebleken geschiktheid, in twee of hoogstens drie jaar luchtvaartkundige zou zijn. Eindsalaris f 725,- per maand (op de technisch school BAS was dat f 550,- per mnd). Op 't moment bleef mijn salaris gelijk. En dan een stad als Bandoeng tot standplaats! Het was te mooi om waar te zijn. Het was dé kans om uit het onderwijs weer in de praktijk te komen, wat in vreedstijd zeker nooit mogelijk zou zijn geweest.

Eind Febr.'41

De Technisch Onderwijs inspecteur maakte bezwaar tegen mijn vertrek tijdens de cursus, maar overste Otten had me gezegd de Burgemeester

mee te delen dat defensiebelang voorging, en anders de MLu mij zou oproepen.

1.3 Bandoeng

27 Febr 1941

En zo gingen we op 27 Febr.'41 per eendaagse (*trein*) met de hele familie, zes man sterk, naar Bandoeng. We moesten scheiden van Soerabaja, waar we ca. 10 jaar waren geweest, onze vrienden hadden, en goede herinneringen. Het vervoer, ook van onze inboedel, ging op goevernements kosten.

We gingen in een hotel, voor 10 dagen. De 28e Febr. legde ik de eed van trouw af, en Gré tikte ondertussen een mooi huis op de kop. Dat was bijzonder goed gedaan, want er was huizen-nood. Bandoeng was namelijk zeer in trek, niet alleen door uitbreiding van Gouvernement Diensten, maar ook om het prachtige hoogland klimaat. Het was een prachtige stad, zoals je geen tweede in de tropen vond. Het huis deed f 75,- per maand, was modern gebouwd, met glas-in-lood, keurige tegels en gordijn roeden, en allerlei handige dingen waren aanwezig: *Pahud de Montange laan 12*, op 780 m hoogte, in één van de mooiste gedeelten van Bandoeng (Jubileum park, dierentuin, Dago heuvel, zwembad, etc.)

Zo moesten we ons dus in een geheel nieuwe levenskring inwerken. We hebben ons huis mooi ingericht. Onze keurige meubels uit Soerabaja, gemaakt naar eigen ontwerp, deden het hier in een modern huis veel beter. Gré voelde zich er heel goed thuis, en ik ook. Het koelere klimaat deed haar goed.

De kinderen, d.w.z. Hans en Lies, gingen naar de beste Christelijke school: de Prinses Juliana School (Ria en Nico waren nog te klein). In de Gereformeerde kerk moesten we een nieuwe kennissen kring opbouwen. De dominees waren Fernhout en Fijn van Draat (uit Mechelen, broer Nic welbekend).

We deden alles op de fiets, want een overplaatsing kost je toch al gauw f 200,- à f 300,-. Ook Lies had voor haar verjaardag een kleine fiets gekregen. Uit de stad naar huis betekende 50 meter klimmen, en dat deed Gré dan ook met een *opelette*, waar het voorwiel van haar fiets ook in kon. Later reed ik met collega's in hun auto mee naar vliegveld *Andir*.

1.4 De Militaire Luchtvaart

Andir - Bandoeng

De MLu was te *Andir*, 5 km van huis. Een deel van het geheel was de Technische Dienst (TD) waartoe niet alleen de werkplaatsen behoorden, maar ook: laboratorium, tekenkamer, magazijnen, monteur-school en diverse kantoren.

Ik werd geplaatst by de zg. *Buitendienst*, waarvan de chef was Ir. *Walraven*, een vliegtuig constructeur wiens vliegtuig *W2* in 1935 van Indië naar Nederland vloog, wat toen een prachtige prestatie was. Overste Otten had mij gezegd te verwachten dat ik na 3 maand als tweede man zou kunnen optreden.

Het werk was:

- administratie van materieel (vliegtuigen, motoren, lucht-schroeven), enz.;
- keuring van vliegtuigen na revisie of herstel, niet alleen van de MLu,
- ... maar ook van burger luchtvaart (KLM, KNILM, Sportclubs);
- het onderzoek van vliegtuig ongevallen, en
- uitbrengen van technische adviezen.

Bovendien kwam er nog geregeld allerlei ander werk bij. Zo maakte ik bv. in Juni'41 een tournee over Java - 21 plaatsen bezocht, en ca. 3000 km gereden in een auto met militaire chauffeur, om voor de *In.L* en de Artillerie Inrichtingen werkkrachten aan te werven. Dat was een mooie tocht, veel gezien en kennissen bezocht, etc. In Sept.'41 was ik secretaris van de Examen Commissie voor de diverse rangen van vliegtuig-maker.

Voor het ongevallen onderzoek, waartoe je met een vlieger in commissie gaat, is erg interessant, veelomvattend en moeilijk. Je komt overal (Sumatra, Borneo, Bali) en je moet de situatie van de wrakken nauwkeurig opnemen, foto's maken, gegevens verzamelen, situatie schetsen leveren, verhoren afnemen, typen, besprekingen houden. Zo nodig berekeningen maken, onderzoekingen van motoren of onderdelen doen, of laten doen in werkplaats of laboratorium, processen verbaal opstellen, en zonodig de verantwoording dragen als bv. de vrouw van een roekeloze vlieger geen uitkering krijgt na de dood van haar man, of promotie van een chef-monteur of vlieger op het spel staat.

Natuurlijk heb ik hard moeten werken om me spoedig enigszins thuis te voelen in die vele nieuwe vakken en zaken. Het valt niet mee om je zo grondig om te stellen.

We maakten al gauw enkele goede kennissen, waaronder Ir. *Rietbergen* (de secretaris van overste Otten) en *Alberding*, die gelijk met mij in '27 voor werktuigbouw (*HTS Haarlem*) afstudeerde. Hij was chef van de tekenkamer, en woonde in bij de Rietbergens, omdat door de oorlog zijn vrouw en zoontje niet uit Holland konden komen. Ook met mijn chef (*Walraven*) en met overste Otten en zijn vrouw verkeerden we op zeer goeden voet. Zo was het werk prettig, en alles ging zo mooi als we nooit verwacht hadden.

Communicatie

En zo kwam al gauw het einde van 1941 in zicht. Misschien hebben jullie je wel verwonderd dat we niet schreven. Meijert (*broer*) gaf ons een adres in Amerika er voor, en de mogelijkheid via het Rode Kruis was er.

Dat was echter slechts maximaal 20 woorden, en daarin valt weinig te vertellen. Tegen correspondentie via het buitenland werd officieel gewaarschuwd, je mocht bijna niets schrijven, geen foto insluiten (hoewel dat vanuit Holland wél kon), enz. Bovendien wisten we niet wat de Duitsers er mee zouden doen. Met vele anderen schreven we niet. Eén maal heeft Gré geschreven en getracht het een en ander te vertellen. Ze kreeg de brief terug met veel doorhalingen. Hebben jullie er later nog iets uit kunnen opmaken, of zelfs wel ontvangen?

Chapter 2

Oorlog op Java

2.1 De oorlog breekt uit 8 Dec. 1941

8 Dec 1941

Op 8 Dec.'41 brak de oorlog uit (*Pearl Habor op Hawaiï, en naderhand de Slag op de Java zee, Karel Doorman*). Ik werd toegevoegd aan het commando van de ML (*Militaire Luchtvaart*) voor technisch werk, maar bleef tevens onder het hoofd van de TD (*Technische Dienst*). Die dubbele functie maakte het er niet gemakkelijker op. Later (Febr.'42) werd ik ook nog verbindings officier voor de RAF (*Royal Air Force, UK*).

Crash onderzoek

Per 2 Jan.'42 werd ik benoemd tot 2de Luitenant, voor bijzondere diensten. Het werk in oorlogstijd was gedeeltelijk hetzelfde, maar ook gedeeltelijk nieuw. Bijvoorbeeld: met kolonel *Kengen* naar *Singkawan* (NW Borneo) voor het uitbrengen van advies en het samenstellen van een speciale reparatie ploeg. Die vertrok dezelfde nacht, de avond van onze terugkomst, na een bespreking met overste Otten. Daar werd toen door de Jappen al gebombardeerd. – Dan naar *Palembang* voor het onderzoek van een *Glenn Martin* B10 bommenwerper, en later nog eens twee *Brewster* fighters. Op 'n donderdag naar *Semplak* voor een neergestorte transportkist (20 man verbrand). De dag daarna 2 doden in een *Curtiss Falcon* op Tjikemker. De volgende dag een *Brewster* in scheervlucht, en een andere met 'vrille' (*draai duikvlucht*) bij *Tjikalong Wetan* in de grond (2 doden).

En zo ging het maar door. Soms stond je voor moeilijke beslissingen, bv. als men dacht dat een vlieger gesprongen was: verkennings patrouilles uitzenden om hem te vinden. Of in het verduisterde land met een grote schijnwerper het wrak, soms 5 meter diep, uitgraven om de vlieger letterlijk bij elkaar te vegen.

Er zat soms veel aan vast. Je ging niet meer in commissies (*met een piloot*) maar deed alles alleen. Ook moest je dan de bergings werkzaamheden leiden, of althans er mee beginnen, waarbij je jezelf vaak bijzonder moest behelpen om snel op te schieten. Wat fantasie was dan wel nodig.

Een schreeuwend tekort aan onderdelen maakte het noodzakelijk dat je van elk wrak moest weten wat er nog voor goeds aan zat, en waar je dat kon gebruiken (*'canibaliseren' geheten*). We hadden nl. wel van alles besteld in Amerika, en ook betaald, maar we ontvingen niets...

Bij Weroe, aan de noordkant van Java, was ik meerdere dagen voor het bergen van een zo broodnodige transport-kist (*vliegtuig*), die op de *karang* gronden even buiten het strand een noodlanding had gemaakt (over-vermoeidheid van de vlieger). Van de *Marine* ontving ik hierbij hulp, en zij maakten zelfs een *film* van het bergingswerk. Dat was erg interessant. De ochtend van de tweede dag stond het huilen me nader dan het lachen, toen ik merkte dat de zee al het werk van de vorige dag teniet had gedaan. En het ding móest weg, want de Japanse luchtvloten kwamen over. Van dit en andere interessante gevallen wil ik nog wel eens een verhaaltje vertellen, als jullie daar belang in stellen. Misschien achter in dit cahier (*NB: is er niet van gekomen*).

Op een avond laat reed ik door het donkere land, langs bochtige bergwegen in de Preanger, met een snelheid van 80 km/u naar Tjileemgsir. De hele dag was het al erg druk geweest. Op dat veld waren 's avonds 4 bommenwerpers geland, de vierde lag midden op de baan. Maar de volgende ochtend moesten de andere drie starten om japanse schepen in de Javazee te bombarderen. Bovendien, als japanse verkenner het toestel vonden, dan wisten ze meteen dat het een hulpveld was (waarvan we er 70 op Java hadden!). Het weghalen van zo'n 'vuiltje' van 6 ton, zonder werkkrachten ter plaatse, geen faciliteiten of outillage (*gereedschap*), geen niks - helemaal niks, is niet zo eenvoudig... Je moet alles van ver laten komen, vaak over grote afstand. En je hebt maar enkele uren. Maar wég moet het, en was het ook, om 04:30 uur al.

Overdag werken, 's nachts doorwerken, vliegen, rijden in auto of vrachtauto; eten in hotels, op de velden, in een hutje of helemaal niet; telegraferen en telefoneren (dat duurde soms uren), orders ontvangen en geven, besprekingen, adviseren, enz. enz. Om er crazy van te worden.

Febr 1942: RAF

In Febr.'42 werd ik verbindings officier te Batavia bij de RAF (*Royal Air Force*). Er kwamen **40 Hurricanes** (*Engelse jachtvliegtuigen*) aan in de haven Tanjong Priok, en die moesten worden opgebouwd. Het hele verhaal is nogal een schande voor de RAF, dus ik zal het jullie maar besparen (in feite mag ik het niet eens vertellen). Na in een paar dagen de zaak gereed te

hebben gemaakt, en te hebben aangezien, bracht ik rapport uit bij mijn baas, overste Otten. Via het commando In.L en het geallieerde commando, kreeg ik toen 100 man om de zaak eens goed aan te pakken. De Engelsen zouden het nl. zelf doen, maar ze deden het niet. Ik moet me werkelijk bedwingen om dit schrift niet vol te schrijven met allerlei feiten van hier en elders, die de Engelsen in een beroerd licht stellen. Het was *hemeltemgend*! Wat hebben we gezwoegd, dag en nacht. We kenden die toestellen niet, en de Engelsen hadden de benodigde speciale gereedschappen veelal niet (dus aanmaken). Je moest je vaak behelpen. Soms misten essentiële onderdelen. Maar toch: in $5\frac{1}{2}$ dag hadden we er 39 van de 40 in de lucht!

't Was zenuwslopend werk, want terwijl de Engelsen alles voor zich opeisten én kregen, moest ik maar zien dat m'n mensen eten en legering kregen en alles aanslepen wat we nodig hadden. Enfin, we hebben ze een lesje gegeven hoe het wél moet...

En zo ging het door, soms op kantoor, meermalen kon ik thuis komen. Soms een bergtocht naar een 1600 m hoge heuvelrug (in 8 uur heen en weer) naar een (*vliegtuig-*) wrak, een tocht die duurde van 4:30 v.m tot 7:00 n.m in totaal. Soms met een kraanwagen en slingerende trailer door het donkere landschap. In 't holst van de nacht eens de Droogdok Maatschappij te Priok aan 't werk gezet. Met een wingcommander (een overste van de RAF) vliegvelden bekeken die aangelegd werden, en orders geven aan *mandoers* en *koelies* (*inlandse bazen en sjouwers*). In het grootste hotel van Soerabaja goed gedineerd. En de kade van Priok in gereedheid laten brengen voor de veertig P40's (*jachtvliegtuigen*) van een beschadigd vliegdekschip, die direct starten moesten. Men wilde die dingen eerst demonteren, en de RAF keek gek op toen ik ze uitlachte en zei ze van de kade te laten opstijgen!

In 't kort, een kaleidoskoop van problemen en belevenissen, genoeg om een dik boek over te schrijven. Erg vermoeiend, maar buitengewoon leerrijk, interessant, noodzakelijk, en soms gevaarlijk. Bij Soerabaja lag ik een keer op de weg met m'n chauffeur in het mitrailleurvuur van een japans jachtvliegtuig. De kogels vlogen links achter me in.

Mevrouw Otten was erg vriendelijk voor Gré. De hr. en mvr. Otten waren beiden erg hartelijke mensen. Ze gaf Gré wel eens een bouquetje bloemen, en kwam haar opzoeken als ik langer weg was. Hij schonk mij een groot vertrouwen, en dan is het prettig werken!

Ik heb de MLu nog verrijkt met twee *Buffalo* vliegtuigen (Brewster, USA) en vier *Farmans*, welke laatsten ik in brand stak toen de Jappen kwamen. . . . *Korte beschrijvingen van de betrokken vliegtuigen volgen nu - in Engels, met online refs.*

2.2 The warplanes

Hurricane fighter (Hawker, UK). The silver prototype (spec'34) performed its first flight on 6 Nov'35, by Hawker chief test pilot George Bulman.

The aircraft was powered by a Merlin-C engine of 1,025 hp. On landing, Bulman told designer *Sidney Camm*: "Another winner, I think!" This was about four months *after* the first flight of its future adversary, the Messerschmitt Bf-109, and four months *before* that of its Supermarine *Spitfire* 'rival'. The eight Browning machine guns (new 'jam-free' type) were finally installed in Aug'36. Top speed was 507 km/h, well above specs of 480 km/h, and its handling was excellent, at least relative to its high performance. In June'36 were ordered 600 *Hurricane mk1*, with Rolls-Royce *Merlin-G V12* engines of 1030 hp, and delivered starting Dec'37. By 1938 the order was upped to 1000 pieces, after the 'Munich disaster' of Sept'38, and later even to 1500.

The relatively unsophisticated construction of the Hurricane was a plus in some ways, in that it permitted easy manufacture and maintenance, and it was also very rugged. Other improvements during production included addition of an armor-glass windscreen and some cockpit armor. *Hawker* built a total of 1.924 Hurricane-I, and *Gloster* built 1.850. About 3.100 Mark IIB were built, plus 3.400 Mark IIC and 800 Mark IID (for desert duty). The mark IV were fitted with a Merlin 24 or 27 engine, optimized for hot-climate (tropic) operation, having 1.620 hp to drive a three-blade propeller. About 794 were built, plus conversions from other marks.

The Hurricane was easier to fly than a *Spitfire*, which was very important, because inexperienced pilots could make effective use of it. Expatriate pilots, such as the Poles and Czechs, were given Hurricanes as conversion was easier to quickly master the aircraft - and more planes were available. No less than 1.715 Hurricanes took part in the Battle of Britain, credited with 80 % of the 1.792 German aircraft shot down: a one-to-one ratio.

The last Hurricane to be built was rolled out in July 1944. The Hurricane had been assigned to second-line roles in the European theater by the middle of the war, though it continued in combat in Burma to the end of conflict.

Moreover 2.952 Hurricane Mark II and IV, and Canadian-built equivalents, were supplied to the USSR during the war. It appears that, over all versions, a total of almost 13.000 Hurricanes were built. Hurricane IIB:

. . . wingspan 12.19 meters, wing area 24 m^2 , length 9.82 m, height 4 m, weight 2.495 - 3.310 kg, max speed 550 km/h, ceiling 11.125 m, range 770 km.

— <http://www.faqs.org/docs/air/avhurr.html>

P-40 (Curtiss-Wright, USA) fighter plane came in several versions: -C Tomahawk, -F Kittyhawk II, -N Kittyhawk IV, and 'Warhawk'. A total of 13.738 were produced: the third most numerous fighter of World War II, after the P-47 and the P-51. The first P-40 flew Jan.'40. The engine was an Allison V-12, varying from 1040 hp to 1200 hp, making it very fast: 550 km/u. But the empty P-40 weighed 450 kg more than the famous Japanese **Zero** fighter (by Mitsubishi) fully loaded, which was thus better maneuverable in airfights.
 – <http://www.centennialofflight.gov/essay/Aerospace/Curtiss-wright/Aero9.htm>
 – <http://www.centennialofflight.gov/essay/Aerospace/Mitsubishi/Aero58.htm>

B-10 (Glenn-Martin, USA) was the first modern all-metal monoplane *bomber*, to be produced in quantity. It was so advanced in design that it was 50 percent faster (322 km/u) than its contemporary biplane bombers and as fast as most of the fighters. In 1935, the B-10 carried out the first army tests of the Navy's Norden precision bombsight. Its success confirmed strategist expectations that daylight precision bombing could be effective even beyond the range of escort fighters. This helped stimulate the development of larger, longer-range bombers, particularly the Boeing B-17 Flying Fortress. By 1936, the Air Corps was losing interest in the B-10 as a bomber and released the 139 model for export. The company sold 189 planes abroad. *The Dutch* were the best customers, buying 120 planes to defend their Indonesian colonies. Foreign orders continued until 1939 and the planes flew in a number of military actions around the world. Some B-10's flew until the late 1940s in Siam/Thailand.
 – <http://www.centennialofflight.gov/essay/Aerospace/Martin/Aero12.htm>

Buffalo (Brewster, USA) Navy-fighter B-339C -D, (Dutch versions)
 Via Belgium and France some examples reached Britain, which realized quickly that such planes were not up to scratch to fight in Northern Europe. Since they lacked naval equipment, they could not serve on board carriers either. In 1940 the Dutch government in exile ordered 72 'Buffalo' fighters to defend Indonesia against the growing Japanese threat. They arrived Apr-Sept.'41, a few months before the Pacific war broke out. The B-339D had new engines (instead of customer provided ones in the 339C). Helped to defend Singapore, and later Indonesia, but were outclassed by the Japanese *Zero* in both speed and maneuverability. They fought to the last plane in Java March'42. Despite its inferior performance, the Dutch Buffaloes scored two victories for each plane lost in combat, a very good record in such difficult circumstances!
 – <http://users.belgacom.net/aircraft2/avion2/429.html>
 – <http://home.att.net/~jbaugher1/f2a.6.html>

Falcon (Curtiss-Wright, USA) CW-22R fighter/trainer :
 . . . max speed 322 km/h, weight 1185 - 1646 kg, service ceiling 6680 m.
 — <http://www.tayyareci.com/muzem/mu84.htm>

Naar Australië ?

Maar het werk scheen tevergeefs. Zienderogen werd onze kleine luchtmacht steeds meer gehavend. 't Was hard om te verwerken: alles voor niets... Vermoedelijk represailles van de jappen op je familie, als je uitweek naar Australië, indien je daartoe al de kans had, wat toch altijd het idee van een vlucht betekende. Bovendien, nu Indië gevallen, en over 2 maanden Australië? Je wist het niet. Zouden de jappen met je doen wat de Duitsers in Holland deden, dus demobilisatie? Je tastte over alles in het duister.

Overste Otten ging op 6 Mrt'42 's avonds weg, daartoe aangespoord door z'n vrouw, nadat de staf had meegedeeld z'n vertrek op prijs te stellen. Achteraf bekeken...., enfin, dat heeft nu geen zin meer (capitulatie Java: 9 Mrt'42).

2.3 De bezetting

9 Mrt. 1942

Het eerste wat we van de bezetting merkten was op Maandag 9 Mrt'42, toen 's middags een paar van die Jappen de bultzakken en beddegoed uit onze slaapkamer weghaalden. Gelukkig sliepen Ria en Nico, en was die kamer op slot. Maar toch boften we nog. Ik heb het huis gezien van Rietbergen nadat ze het één dag 'bewoond' en daarna verlaten hadden.

Grof vandalisme is moeilijk voor te stellen. De schurken, die nog nooit een Europees huis gezien hadden en altijd in de sawah (*rijstvelden*) hadden geploeterd, waren nu 'meesters'. Kinderspeelgoed e.d. werd verbrand, alles werd bescheten, ramen en deuren uitgerukt of uit hun verband gewurmd, veel dingen kapot gesmeten. En dat alles zonder noodzaak, door kerels die nooit iets anders dan een huisje van bamboe, hout en papier gezien hadden, louter en alleen uit kwaadaardig satanisme.

Maar we zouden heel wat anders meemaken: sadisme tot in het perverse. Dat wisten we toen nog niet, gelukkig. Van de meer dan $3\frac{1}{2}$ jaar die nu volgen, kan ik alleen maar persoonlijke belevenissen geven. Daarbuiten is nl. zóveel dat het niet te beschrijven is. Trouwens, ik weet dat het bijna onmogelijk is om jullie ook maar een flauwe voorstelling te geven van wat ik zelf heb meegemaakt.

Het complex van voorstellingen en gedachten is té omvangrijk, en jullie ook te vreemd. De tropen, met haar sfeer, klimaat en eigenaardigheden, kennen jullie niet. Maar ik wil toch trachten het te doen, en me er niet van af maken. Sommige van de japanse wandaden zullen ook jullie via de courant en de radio wel ter ore komen, maar de waarheid is moeilijk te benaderen.

Achter tralies

Op 12 Mrt.'42 om 5 uur 's middags, moest ik me melden op het voormalige HKV (hoofdkwartier Veldleger) - een school waar we met 26 man in een lokaal op de grond lagen. De school was door een bom getroffen, dus we hadden heel wat te doen om het bewoonbaar te maken. Maar met vereende krachten kan je heel wat bereiken. Dubbele slaaptafels maakten we, zitgelegenheden, enz. enz.

Een paar begrippen die ik zo hier en daar wel eens zal gebruiken, moeten even verduidelijkt worden: (1) *Kongsie* = een chinees woord, in Indië veel gebruikt voor ons 'NV' : een groep mensen die alles samen doen; (2) *bietsen* = werkwoord dat betekent het zich toeëigenen, niet op oneerlijke manier maar door list en handigheid, herovering op de jappen door er vlugger bij te zijn dan de rest - en wat uit een chaos bruikbaar is voor allerlei nodige en wenselijke dingen samen te stellen, enz.

Een kongsie staat of valt met saamhorigheids gevoel, het gerief dat ze heeft is afhankelijk van de aanwezigheid van een of meer goede bietsers. Als officier kon je jouw eigenschappen op dit gebied alleen maar aanwenden in officiers kampen, dus zoals die waar wij op Java in zaten, en ook in Siam na Jan.'45. Daar genoot ik de misschien wat twijfelachtige reputatie van *rasbietser*. Ook nu, na onze bevrijding in Bangkok, nu de gelegenheid bestaat (in de Royal Sports Club), komt zo'n instinct weer even boven.

Je kunt je, met goed aanpassings vermogen en twee rechterhanden, van veel voorzien als je goed rond kijkt, en gemats of gerief schenken. Jalousie van de slapers, de luien en de onhandigen is natuurlijk het gevolg, *soedah* !

Maar ja, tegen de tijd dat je alles voor elkaar hebt, wil het noodlot dat je gaat verhuizen.... In het HKV bleven we maar 5 weken. Mochten in het begin de familieleden nog komen, al heel gauw mocht je zelfs niet meer naar ze wuiven, op risico van een pak slaag. Het eten, aanvankelijk normaal, werd al gauw met den dag minder. Met gymnastiek, lezen, schaak en kaartspel werd de tijd verdaan.

Ik heb toen *japanse les* gehad van een goede tolk, en bracht dat over aan meerdere kamer-genoten. Diverse uren per dag besteedde ik er aan. Sommigen vonden het gek, maar je leert je vijanden zeker beter kennen als je dit wel doet. Ik heb er meermalen voordeel van gehad, ook voor de anderen, hoewel ik er weinig van weet, want lang hebben die lessen niet geduurd.

Op 17 Apr.'42 verhuisden we naar het Lands opvoedings gesticht (LOG). Daar zaten we dus werkelijk achter tralies. Zo'n verhuizing ging altijd heel eenvoudig: lopende, met je hele bezit op je nek. Bedden waren er niet, maar een plekje op de grond met een stukje tentzeil is op den duur ook helemaal niet

zo gek. Toch zag ik daar nog wel kans om een slaaptafel, bultzak, tafeltje en klapstoel bij elkaar te bietsen, onder het *motto*: gemak dient de mens.

Het eten daar werd steeds minder, totdat het op den duur niet veel meer was dan slechte rijst met wat heel dunne soep. Weinig? Och nee, er zijn perioden geweest dat we zelfs dáárvoor nog graag hadden getekend....

Lezingen en cursussen kwamen als paddestoelen uit de grond. De tijd was de grootste vijand. Langzamerhand bleek dat het nog wel eens lang kon duren, en je werd in het begin voor gek verklaard als je het op ten minste 4 maand hield. De feiten dwongen je om je in te stellen op een langere periode.

Vanuit het LOG moesten we zelf, met wagentjes, mondvoorraad en brandstof fourageren. Dat was feitelijk wat ze in goede tijden *koelie werk* noemen. Maar nu vocht je erom, want het bood gelegenheid - voor de handigen - om zo het één en ander aan noodzakelijke eetwaar in te kopen, briefjes weg te smokkelen, en familieleden te zien. Werd je gesnapt, dan was je alles kwijt, werd je geslagen, gedreigd met represailles tegen je familie, enz. Maar dat was natuurlijk geen beletsel. Wat je kocht werd in de kleine vleeskist of tussen 't brandhout weggewerkt. Met volle zonneschijn had ieder een regenjas bij zich.... Briefjes gingen in pakjes cigarettten en in lucifer doosjes - achter de rug van de jap om - in handen van dames, jongens en meisjes over.

Wanneer je bij gebleken geschiktheid voor dit bedrijf vaker de poort uitkwam, dan kende je al gauw de vertrouwens personen en de trucs. Sommige dames waren je reinste postboden. Nu, zo heb ik Gré en de kinderen nog meermalen gezien, woorden gewisseld, haar zelfs eens een zoen kunnen geven, en nog heel wat etenswaar voor de *kongsie* bemachtigd - wat dan gelijkelijk werd verdeeld. Soms kreeg je pakjes mee waar geen naam op stond, maar dat werd wel onthouden. De terugkomst van dat corvee was altijd een vreugde voor het kamp.

De jappen betaalden 25 ct. voor elk briefje dat bij hen bezorgd werd. Vandaar dat je op moest passen voor *katjongs* (jochies) en ook voor een paar vrouwen (die dat wel eens inpikten)... Elke dag gingen veel kruiwagens vuil uit het kamp, gereden door een van de vele vrijwilligers. Briefjes gingen tussen het vuil mee, en wanneer de kruiwagen leeg terug ging, kwamen meisjes/dochters uit hun schuilhoeken en haalden de briefjes weg. Eens werd zo'n meisje van ca. 16 jaar, door de jappen gegrepen en twee uur lang aan een boom gebonden. Stonden er dames/vrouwen buiten, dan kreeg de echtgenoot in kwestie van zijn kongsie voorkeur op de kruiwagenrit.

In het kamp was ook *Wim Kan* (de bekende cabaretier), die met het ABC-cabaret naar Indië kwam, kort voor de oorlog. Hij bezorgde ons meermalen een vrolijke avond, met allerlei zelf gemaakte toepasselijke liedjes, die van een

grote opmerkingsgave en goede mensenkennis getuigden.

De houding van vele Koloniale Nederlanders is me daar hard tegengevallen. Ze kankerden op Leger en leiding, maar waren niet in staat de dingen in een groter verband te zien, en hun eigen fouten te onderkennen. Wel waren er velen die, toen dat in de lucht scheen te hangen, tegen elke prijs geneigd waren om een verklaring te tekenen om vrij te komen.

Gedurende de gehele krijgsgevangenschap, van het begin af, waren er geruchten. Dat gaat zo als er geen informatie is. In het begin heb ik me ook laten verleiden die te geloven. Maar na de eerste ontchogeling ben ik gestopt ze voor waar aan te nemen, hoewel je dan - zéér ten onrechte - de naam van pessimist kreeg (*in plaats van realist*). Dat de 'optimisten' steeds ongelijk kregen werd vergeten.

Op 31 Mei'42 verhuisden we van het L.O.G. in Bandung naar het Treinkampement te *Tjimahi*. Veel vrouwen die met hun mannen in contact trachtten te komen, werden met stokken geslagen. Zelf zag ik hoe een jap officier een jongere vrouw van de fiets af smeed en haar, en de fiets, meermalen trapte, omdat ze langs de colonne fietste.

Tijdens die tocht heb ik Gré en de kinderen voor het laatsts gezien. Onder het wakend oog van Gré gaf Lies (10 jr) me nog en klein kabiesje (*mandje*) en wist ik wat waardevolle dingen te verbergen.

Daar in Tjimahi kwamen we in handen van de Kempé , de japanse militaire politie (*vgl. de Duite SS*), dat waren krengen! Ze begonnen met op ons hun nationale sport toe te passen: het *tellen* (bij het appèl). Dat konden ze maar niet leren, en ze kwamen er dan ook nooit mee klaar.... Zoiets duurt uren, waarbij je in de brandende zon staat in allerlei mogelijke formaties, telkens van plaats verandert, in rijen van 4, 5, 8, 10 of 12 aantreedt, enz. enz. Toen werden ons de koppels met wandelriemen, door elke officier gedragen, afgerukt. Op jap commando's moest je excerceren en tellen. Soms gaf dat aanleiding tot de grootste chaos. Ik herinner me een keer dat, juist toen de japanse kampcommandant aankwam, een commando klonk waarbij van onze groep een deel rechts, en een ander deel links uit de flank ging, terwijl in het midden een groepje verspreid bleef staan. Het was meer dan zot. Dan kwamen er weer dreigementen, slaag, en dergelijke. Soms zat er iemand in de *kooi* : een grote kooi van prikkeldraad, waar je dag en nacht op de grond zat, bijna uitgekleeed, in regen en zon, koude en hitte.

Voor elke jap moest '*keirei*' (= saluut) geroepen worden, en moest ieder in de houding gaan staan. Dit werd zoveel mogelijk vermeden of ontdoken, totdat er straffen op het weglopen werden gesteld. Toen ging het in geschreeuw over.

In een zaal van 40 x 7 m lagen we in 3 rijen, elk 2 m breed, per man 80 cm. Dus nogal nauw! En op planken op de vloer. Van een zeil en wat opstaande planken heb ik toen een bruikbaar veldbed gemaakt. Een stoel had ik gebieft, buiten hadden we een tafel en banken gemaakt. Dat deden vele kongsies. Om thee en koffie te zetten hadden we zelf een kooktoestel uit blikjes gefabriceerd. En zo wisten we het naar omstandigheden comfortabel te maken.

Het eten was slecht, en eind Aug'42 woog ik 61 kg. Nadien werd het wat beter, zodat ik half October al weer 64 kg woog. In dit kamp 'Tjimahi' werden veel lezingen en cursussen gehouden. Ook *Wim Kan* deed z'n best. De kerkdienst werd Zondags door enkele honderden bezocht, geleid door: prof. van Selms (Hervormd), Ds. Wildervanck (Herv.), Ds. Oranje (Geref.) en Ds. Pieron (Geref). Avondmaal vierden we ook, met protestanten van allerlei richtingen. Dat is ook later in andere kampen zo geweest. Later soms met diverse protestanten, Engelsen en Australiers van Church-of-England en Presbiterians, alles bij elkaar. Geen on-nodige en ongewenste scheidsmuren!

Ik heb me in die tijd intensief bezig gehouden met *differentiaal-* en *integraal-*rekening. Een mooi boek daarover, van prof. Ir. de Vries, kon ik geregeld lenen. Ik heb het helemaal doorgewerkt en veel vraagstukken gemaakt voor het 1e en 2e propedeutisch examen van de TU in Delft.

Tussen 31 Mei en 11 Oct.'42 ben ik slechts twee maal uit het kamp geweest, naar het station om *barang* (bagage) weg te brengen. Toen heb ik gelegenheid gehad om enkele vrouwen te spreken, en een brief voor Gré mee te geven.

Zo werd het half Oct.'42 in betrekkelijke rust, en vele kleine wederwaardigheden. Er vonden enkele ontvluchtingen plaats, hoewel niet uit ons kamp. De mensen werden gegrepen en op gruwelijke wijze afgemaakt. We hoorden hoe de mensen van *Soekaboemi* die later bij ons kwamen, waren mishandeld, en dat deed ons de haren ten berge rijzen: gebroken armen en benen, 20 bajonet steken op één slachtoffer, enz. Maar ik zal alleen vertellen wat ik zelf heb gezien en meegemaakt.

Chapter 3

Overtocht naar Burma

Het was ondertussen Zaterdag 10 October geworden. We begrepen nu wel dat het nog lang zou kunnen duren, maar we dachten toch dat we wel in Bandoeng zouden blijven. Mis evenwel! Die avond waren we nog geen 90 minuten in bed, of de bel ging. Alle barak commandanten moesten aantreden, maar niemand wist wat er gaande was.

Naar Batavia

Al spoedig bleek dat ca. 800 man , de helft van het kamp, naar *Batavia* zouden gaan, en ik was daar ook bij. Op 11 Oct.'42 vertrokken we voordat het licht was. Hoewel het toen juist *Poeasa* was (einde van de *Libarun*: vasten tijd), waren de stations leeg, waar ze anders overvol zouden zijn. We reisden geblindeerd. De desorganisatie was al aardig voor elkaar, en de reis duurde 7 uur, dus twee maal zolang als normaal.

We kwamen in het Xe Bat. te liggen, met veel minder ruimte dan in Tjimahi. Veel barang (spullen) lag er verbrand op hopen. De Engelsen, die daar gelegen hadden, waren 110 man kwijt aan *dysenterie*. Na een paar dagen werd ons meegedeeld dat we naar *Siam* (Thailand) zouden worden verscheept. Een Kempé officier zei ons dat hij het in zijn hand had of wij nog ooit onze vrouwen en kinderen zouden weerzien. Voor velen is het inderdaad maar al te slecht afgelopen. Wij lagen met 6 man (allen protestanten) in een klein kamertje bij elkaar. Daarvan zijn er nu nog drie in leven. Enkele maanden na Batavia hadden de andere drie hun hoofd al neergelegd.

Die Kempé waren enorm vervelende kerels, maar gelukkig duurde het niet lang. Op 15 October gingen we toen het nog donker was naar Tg.Priok en scheepten in op de *Tacoma Maru* , een schip van ca. 3000 ton, dat later onder krijgsgevangenen zo'n beruchte naam zou krijgen.

3.1 Hel op zee

15 Oct. 1942

We kwamen te liggen in de ruimen 1 en 2 op het voorschip, en ruimen 3 en 4 op het achterschip. Ik lag in ruim 4, met ca. 360 man in een ruimte van hooguit 8 x 16 x 3 m. Een houten vloer was rondom, 3 m breed, op halverhoogte aangebracht. Daardoor had je, zodra je langs het trapje door het luik naar beneden kwam, twee ruimten boven elkaar, elk van ongeveer slechts 1 m hoogte. Daar moesten we tussen. De plaatsruimte was zó gering dat wanneer één man lag, de anderen met opgetrokken kniën moesten zitten. De atmosfeer was verpestend, en de temperatuur onhoudbaar. Je zat met alleen een broekje aan. Water was er heel weinig, met drinken waren de jappen nooit royaal geweest. Koffie was taboe, thee alleen heel slap, zonder melk of suiker, en altijd erg weinig.

De WC gelegenheid bestond voor onze 360 man uit twee hokjes op het dek. Badgelegenheid was er niet, soms een beetje water om gezicht en handen te wassen. Je mocht alleen 3x per dag een half uur naar het dek, en als je dan weer het luik ingejaagd werd, walgde je van de snijdbare stank die je tegemoet kwam. 's Nachts werd er zonder licht en geblindeerd gevaren, dus waren de weinige patrijspoortjes ook nog dicht.

Het eten was een paar dagen goed, maar daarna alleen wat pap van rijst en wat soep van *waloe* (soort kalabas), of van kleine verrotte visjes met een vreselijke smaak. Slapen was welhaast ondoenlijk. Het lukte me soms 's nachts naar boven te gaan en, gewapend met m'n kennis van het japans, een luikplank te bemachtigen. Daarop probeerde je dan te slapen, met je arm als hoofdkussen, in regen en wind met je broekje aan. Maar bij aflossing van de wacht werd je weer naar beneden gejaagd.

Na 4 dagen zig-zag varen (*om bommen en onderzeeërs te ontwijken*) bereikten we *Singapore*, een reis die normaal één dag duurt. Daar bleven we een paar dagen liggen. Ondertussen was er aan boord *dysenterie* uitgebroken, en moesten we ruim 60 patienten aan land zetten. Die gingen naar een door de jappen zeer slecht beheerd hospitaal. En met 1600 man voeren we door, niet naar Bangkok, zoals we hadden verwacht, maar door de straat van Malakka naar het Noorden.

3.2 Penang

25 Oct. 1942

Op Zondag 25 Oct.'42 waren we bij *Penang*. Ons convooi bestond uit 6 schepen die tegen de middag zich gingen verspreiden. Er was iets op til. Het

duurde niet lang of we wisten het: een geallieerde duikboot had een schip getroffen. Een *torpedo* ging vlak vóór de boeg van ons schip langs. Van dek af werd geschoten met kanonnen, en het convooi vluchtte de haven van Penang binnen om te wachten op bescherming. Dat duurde maar liefst 9 dagen !

(Na de oorlog vernamen we dat dit de O-24 van *onze* Marine was.)

Ondertussen had er een ontsnapping van boord plaats gehad. Drie van de vijf werden weer opgepakt en ontzettend afgeranseld, met geweer kolven en touwen bewerkt, en dag en nacht aan dek vastgebonden. Het gevolg was dat er aan de $3 \times \frac{1}{2}$ uur luchtingstijd - waarmee nog wel eens de hand gelicht werd - weer streng werd vastgehouden. Collectief straffen was altijd een kolfje naar des japs hand.

We hebben ons geërgerd aan het gedrag van zéér vele beroeps militairen waarmee ons luik vol lag. Vreselijk ruw, onbeschoft, losgeslagen van alle banden! Sommigen verkochten hun trouwring aan de jap voor 2 pakjes cigarettten. De witte suiker die we mochten hebben, maar ons door de jap niet werd gegeven, kochten zij voor f 10,- per kg van die japse rovers. Maar voordien in de kampen in Tjimahi zeiden ze niets te hebben, en steunden op anderen.... En dat spel hebben ze in Burma nog eens herhaald.

Het was hier in Penang, dat we onze eerste dode moesten begraven. De dysenterie epidemie begon zich uit te breiden en velen werden ziek. In een houten kist die te kort was en vol met spleten, werd *Lt. Yff* naar de wal gebracht - in de tropische regen, en na een lange tocht door allerlei rotzooi begraven in een te ondiep gat in een klappertuin (*kokosnotenbomen*). Het gat stond vol met water, de kist wilde niet zinken, en de jappen schreeuwden en sloegen erop los. Men dacht dat dit erg was, maar we zouden nog andere dingen meemaken!

Vermakelijk was het zg. 'dysenterie-onderzoek' door de jappen in de haven van Penang. Ieder kreeg, midden in de nacht, een nummertje en moest dan langs een jap gaan en kreeg een staafje in z'n achterste gedrukt. Enfin, die zaak werd nooit onderzocht; nimmer hoorde je er van, maar ze wilden net doen of ze er alles aan deden! Als officier moest ik de jap helpen met uitgifte van de nummers, aan de hand van een lijst. Toen we 150 man achter de rug hadden bleek dat die stommerd allen een verkeerd nummer (100 te hoog) had gegeven. Maar dat was niet erg, het spel ging gewoon verder! Aan allerlei fouten moest ik maar een mouw passen, die jap wist niets en kende niets. Over 'medisch onderzoek' gesproken...

Na de vlucht-poging begonnen de jappen weer één van hun nationale sporten grondig te beoefenen: het *tellen*. Allen het luik in, niemand op het dek. Dan één voor één naar boven, waarbij je met een penseel een rode inktstreep op je voorhoofd kreeg. Zo ging het door, onder 'kura-kura' geschreeuw en gestomp.

3.3 Naar Rangoon

7 Nov. 1942

Het bleek, bij het voortzetten van de reis vanuit Penang, dat we naar *Rangoon* (Birma) gingen. De dysenterie aan boord greep snel om zich heen, en de toestand werd zo langzamerhand onhoudbaar. De luiken werden gedeeltelijk met planken afgedicht, om de zieken op dek te hebben en ze te 'verplegen'. Daardoor werd de toestand beneden nog beroerder. Medicijnen waren er niet, alleen wat zeewater voor reiniging. En te weinig latrines. Meermalen kwam de vuiligheid langs de luikplanken naar beneden, op de hoofden van de mannen in het ruim. Zeilen om de zieken tegen de regen te beschermen kregen we niet, en er stond een flinke zeegang - ik ben er nog 2 dagen zeeziek van geweest.

Toen we tegen de avond van zaterdag 7 Nov.'42 langs een tak van de *Irrawaddy* delta *Rangoon* bereikten, hadden we reeds 16 doden en meer dan 300 zieken. Verschillenden, onder anderen de heer *Walraven* (mijn chef), hadden reeds het leven gelaten. De reis had 23 dagen geduurd van *Batavia* naar *Rangoon*. Na de slechte voeding op Java en de heel slechte voeding aan boord, de verpestende atmosfeer, hitte, te weinig slaap en allerlei ander ongerief, was het een verlossing om met waggelende benen, en je schamel bezit op je nek, op de kade te staan.

Dysenterie

Na een 3 km lange mars kwamen we rond middernacht in een vleugel van de grote gevangenis van Rangoon, en werden daar in het donker in grote cellen opgeborgen. De zieken gingen naar een andere vleugel. Van slapen kwam niet veel. Een kennis naast me was blij dat nu de ellende geleden was, maar ik voorvoelde dat het nu pas begon... Na een paar weken was hij dood!

De volgende dag, zondag 8 November, werd ik beroerd en ging met bacteriele dysenterie naar de dysenterie vleugel. Bijna de helft van de 1600 man zijn daar naar toe gebracht, en ca. 240 vonden er de dood, dus zo'n 30 % van de zieken haalden het niet.

Er waren drie Hollandse doktoren en vrijwilligers die als verplegers dienst deden. Verder nog enkele beroeps militairen, die als kok fungeerden.

De accomodatie was voor niet meer dan 400 man, maar we waren er met 800. De eerste dagen was er geen water en geen licht. Met 40 tot 50 zieken lag je in een ruimte, omgeven door zwaar getraliede poorten, op de stenen vloer met wat stro. Zes kleine houten munitie kistjes deden dienst als poepdozen. Je veegde je achterste af met wat stro. Voor desinfectie gaven de jappen *caporiet* dat in een oplossing van 1 op 10 (!) gebruikt moest worden. Ik zal niet trachten te beschrijven wat we daar hebben doorstaan, dat is niet te doen.

Zelf was ik zó ziek dat ik wel 70 keer per etmaal naar de kistjes moest. Een broek had je dan ook niet meer aan. Verder veel te weinig dek bij je hoge koorts, van boven de 40 graden. De wind en regen gierden door de tralies, en 's nachts was het koud. Door eiwit ontrekking aan de hersenen begonnen velen te ijlen - en afhankelijk van de lichaams conditie duurde het dan nog 1 tot 4 dagen tot het einde. Anderen begonnen te hikken, wat ook een zeker teken van het einde was, en geen drie dagen duurde. We verloren 6 tot 10 man per dag. Sommigen poepten hun gehele darmstelsel uit. Zelf was ik zo ziek dat ik m'n oriëntatie vermogen kwijt was, en op m'n eigen 'bed', of dat van mijn buurlui, of ergens bij de tralies poepte, omdat ik de bakjes niet kon bereiken en niet wist te vinden.

3.4 Het einde ?

Na enkele dagen, waarbij ik niet sliep en niet waakte, moest ik 54 keer ontlasten, van 's avonds 7:30 tot 's nachts 3:30 toe. Toen was 't einde bereikt. Ik heb me neergelegd op het stro, van alles afstand genomen, en m'n ziel in Gods handen bevolen. Vechten hielp niet meer.

Maar, als de mens niet meer kan, houdt het voor God nog niet op. Tegen de verwachting van de dokter in, die me al met een rood kruisje op zijn lijst gemerkt had, en tegen de verwachting van sommige verplegers in, die me al van m'n goede molton deken ontlast hadden, ja ook tegen mijn eigen verwachting in, heb ik dat dieptepunt doorleefd - of beter gezegd overleefd. Na bijna 2 uur werd ik weer wakker, met voldoende fut om het weer aan te durven. Grote kwakken zwart bloed waren er ondertussen uitgelopen.

De doktoren zagen al heel gauw in, dat juist het om de 5 à 10 minuten opstaan om je behoefte te doen zo uitermate funest was. Later kreeg je de platte etens pannetjes van de overledenen als 'steekpan'. Medicijn was er niet. Het eten bestond uit waterige rijstpap zonder zout, want dat was er ook niet. Er was ook geen keuken of keuken-gerei. Een paar oude oliedrums en een haastig opgetrokken afdakje, dat was alles. Als drinken kreeg je wat slap gekookte thee, waarvan je om de 10 minuten een eetlepel mocht nemen. Velen hielden zich niet daaraan, met dodelijk gevolg. Van sommigen werd hun veldfles afgenomen, nadat één zich binnen het uur doodgedronken had. Gelukkig had ik de kracht om me te beheersen, en ik nam soms in een half uur niets.

Wanneer je weer begon te eten, wat ik in een week niet gedaan had, begon je met één lepel op te voeren, totdat je bij 12 lepels per dag één lepel dunne bouillon kreeg (van 7 tot 10 kg been en vlees gemaakt, voor 800 man!). Maar de grootst mogelijke moeite had ik om het zover te brengen. Je kreeg het er

gewoon niet naar binnen, het was erger dan een klap in je gezicht.

Gedurende de eerste vier weken in de ziekenboeg heb ik in totaal maar enkele uren geslapen, meestal verkeerde je in een halve droom toestand. Om je heen greep de dood naar alle kanten: tussen licht en donker op één dag 1 rechts, 1 links en 1 tegenover me. Hoe het dan mogelijk is om in gedachten psalmen te jubelen, en aan Gods hand te gaan is niet te begrijpen, alleen met grote schaamte te ondervinden en aan te grijpen.

3.5 Zweren, etter en bloed *Rangoon*

Door het liggen op stro met caporiet waren op verschillende plaatsen van het lichaam het bindweefsel aangetast, en vuile rotzooi had de rest gedaan. Al gauw had ik 14 kwaadaardige zweren, waar later nog drie etterzakken bij kwamen. Je kon je niet wenden of keren, soms lag ik nachten stil te huilen. Ik had bv. zo'n groot krenge midden in m'n lendenen, waarmee een etterzak via een onderhuids kanaal ca. 11 cm in verbinding stond. Enkele keren per dag kwam er een kopje vol roodachtige smurrie uit. Dagelijks werd het uitgepompt, en dan ging er een levensgrote tampon in. Maar je móest er op liggen, want je zat overal vol met zweren. Soms werd ik op een baar naar buiten gedragen om de jappen, die niet binnen durfden te komen, van de noodzaak te overtuigen.

Toen na een week of zeven er een etterzak gesneden moest worden, was mijn zenuwgestel zo aangetast dat ik heb liggen gillen als een varken dat geslacht wordt. Drie weken later heb ik het nog eens moeten doorstaan, maar ik kon me toen gelukkig meer beheersen.

Toen ik na enkele weken voor het eerst in een spiegel keek ben ik van mezelf geschrokken. Ik was zeker niet meer dan 45 kg, met een vreselijke baard, grijphaar en, door het ontbreken van een bad sedert half oktober, zó vuil dat je de korsten er niet af kon krabben! Een goede verpleger heeft me, in die 11 weken dat ik daar gelegen heb, drie maal gewassen. De meeste verplegers deden niet veel meer dan de zieken en doden bestelen, lijkroof plegen, en de vergaarde horloges en ringen aan de jap verkopen.

Na ca. een maand kwam er, door gebrek aan al het nodige: beri-beri, a-avitaminose en pellagra. Ook ik had dat te pakken, en het laatste heb ik 3 maand gehouden. Toen de doktoren dit merkten gaven ze ineens vaste voeding aan velen, waaronder ik. Die voeding bestond dan uit rijst en 'groente' namelijk loof van peen, van lobak (een soort wortel die als radijs smaakt en wit is) en laboe (een waterige kalabas soort). Maar ik heb er wel 4 weken over gedaan voordat ik een kleine hoeveelheid kon eten. En daar ik bij het zitten nog steeds

last had van uitlopende slijmen (de sluitspieren werkten niet) moest ik op m'n buik liggen eten. Dat was later ook m'n enige slaaphouding.

Gelukkig stonden de jappen toe dat we later eens per 10 dagen wat inkochten (van eigen geld), en dat heeft vele mensen het leven gered. Zo kocht je een paar eieren per 10 dagen, *dhall* (een soort split-erwt) waarvan goede soep te maken was. En wat bruine suiker tabletten, die ik lange tijd niet mocht hebben met het oog op gisting in de darmen, maar een kennis gaf me 1 cc per dag.

Vliegen waren er in ongehoorde kwantiteiten, want de vele zieken met hun vuil en stank, de open afval kuilen en de kleine keuken, waren vlak bij elkaar. Ik zei al dat het niet doenlijk is te vertellen wat daar doorleefd is, maar dit geeft er een glimp van.

Impressie van de dysenterie vleugel in de Engelse gevangenis, Rangoon

In een hoek van een als grote cel gebouwde zaal lag hij, op een houten brits, grauwgeel van kleur, botten met vel overtogen. Zo nu en dan stootte hij onsamenhangende en onverstaaanbare geluiden uit. Met tussenpozen van enkele minuten kwamen bloed, slijm en vuil uit de anus-opening. De verplegers hadden reeds opgehouden om er een deken over te leggen, want die werd toch weggetrapt. Vliegen kropen in ontelbare getale rond, tot in de mondhoeken toe, waar etter-schuim te zien was. Hier lag een mens te sterven! Nog een paar uren, misschien een etmaal, en het leed was geleden: de dood had weer een slachtoffer opgeëist. En zo lagen er velen....

Later lag naast me een ruwe beroeps militair, die in de gevangenis had gezeten, en nu leed onder de gevolgen van een vrouwenziekte. Hij heeft het gehaald, en een half jaar later belijdenis gedaan.

Een ziekte was dat velen, bij gebrek aan eten, erover gingen praten - zeg maar halucineren - en de hele dag door over lekkere hapjes reutelden. En als ze wat beter werden, gingen ze dat alles nog opschrijven ook. Je mag er om lachen, maar weinigen ontkwamen er aan; soomigen hadden papieren volgeschreven.

Ook gunde men vaak elkaar het licht in de ogen niet. Met de zwakke ter beschikking staande krachten werd er gevochten om de reeds in de keuken afgeschraapte botten, als ze bij toerbeurt voor onze zaal waren. Wie te ziek was om op te staan, lag met hunkerend uitgehongerd gezicht, en met een arm door de tralies, te gluren. 't Leek wel op het voederen van de wilde dieren in de dierentuin. Egoïsme en zelfbehoudsdrang vervormde de mensen tot onredelijke wezens.

Ondertussen was het buiten al even onrustig als binnen. De geallieerde bommenwerpers en het japanse afweervuur deden hun best. Soms wel 4x per dag alarm, bommen in de omgeving van het gevang. Eén maal viel een hele zware

vlak bij de ingang. De hele vloer deinde als de zee. Een schuilplaats had je niet, dus 'rustig' afwachten was het enige. 's Nachts was het soms een vuurwerk van jewelste: schijnwerpers, lichtspoor munitie, brand en rook. En zo 'vierden' we '*Kerstfeest*' en '*Nieuwjaar*' 1943. Een koortje van enkele stemmen zong kerstliederen....

Tegen het eind van Jan.'43 waren velen 'hersteld', en wie er nog slecht aan toe was ging het jappenkamp in - waar ze het beslist 'beter' kregen. Velen zijn daar overleden, ik meen ruim 40 van de ca. 70. Zelfmoord kwam gelukkig maar één keer voor. Verder stond er één zichzelf én anderen naar het leven. De meesten gingen weg, buiten kennis.

3.6 Naar Moulmein 24 Jan. 1943

Op 24 Jan.'43 gingen we naar de haven in auto's. Om halféén scheepten we in op de *Ski Maru*, een kust-stomer die ons naar Moulmein zou brengen. Maar voor we om halfzes vertrokken kregen we de geallieerde bommenwerpers boven ons, en werd de schuit bestookt. Dit keer was hun slechte gooien onze redding, de bommen vielen in het water en op de kade, met alleen scherven op het dek.

De volgende dag kwamen we voor een dag of vier in de gevangenis te *Moulmein*. Met ca. 50 anderen lag ik in een houten vrouwen-pavillioen: een klein tuintje er omheen, en opgesloten binnen hemelhoge muren. 's Nachts was het koud, overdag scheen de zon, het eten was wat beter - met wat eetbare groenten bij de rijst. Al met al was het een verademing, en ik had er graag wat langer willen blijven, hoewel er geen water was, en je je dus nog steeds niet wassen kon. Wel had ik dat heel voorzichtig de laatste dagen in Rangoon gedaan, maar al het vuil was er nog lang niet vanaf.

Op m'n kleine klapstoeltje, dat ik $3\frac{1}{2}$ jaar heb meegesjouwd en dat me wel heel goede diensten heeft bewezen, zat ik in de zon - en schreef de belevenissen van het laatste kwartaal op (*sinds 15 Oct.'42 Tg.Priok - de 'Tacoma Maru'*). Later is me dat afgenomen, en zó als ik het toen deed, kan ik het nu niet meer.

Hier in *Moulmein* kwamen we in aanraking met mensen die dicht bij kaap *Mataean* een bombardement van hun schip hadden meegemaakt: 400 à 600 jappen dood, en van de krijgsgevangenen 37 (later 50). Ze hadden niets en kregen niets, lagen op de stenen vloer in het gevang van Moulmein, in de vinnige kou, en maakten etensblikken uit de dakgoten. De rijst kregen ze rauw verstrekt. Toen er andere krijgsgevangenen kwamen hebben ze het nodigeste gekregen. Maar je had zelf niet veel weg te geven.

Chapter 4

De spoordijk

Een spoorlijn tussen Birma en Siam bestond er niet, hoewel de Engelsen er wel een hadden geprojecteerd. En de jappen hebben ons gebruikt om die aan te leggen. In Birma werd gestart in het basiskamp *Thambyusayath* (= vele eieren), iets zuid van *Moulmein* (zie kaart). Daar werkte de 3^e branch met 9500 man (waar ik ook toe behoorde) en de 5^e branche met 2000 man.

In Siam was het beginpunt *Ban Pong* - ca. 60 km west van Bangkok - waar de *branches* 1, 2, en 4 werkten, in totaal 42.000 man, waarvan 12.000 Hollanders. Aan de Birma kant was van de 11.500 man de helft Hollanders, dus ongeveer 5.800. Nog meer (ca. 200.000) hebben er allerlei Aziaten aan gewerkt, zoals: Tamils (uit Z-India) en andere Brits-Indiërs, Klingen, Birmanen, Maleiërs, Chinezen, Javanen, Siamezen, Ambonezen enz. Allen werden gelijk behandeld, of liever: misbruikt en mishandeld door de jappen. In Siam werkten ook de officieren als koelies, maar in Birma was dat uitzondering,.

Eind 1942 werd met de aanleg begonnen, en half October 1943 was de verbinding klaar. Maar het werk ging gewoon door, voor ons tot eind Sept.'44. Later, toen in begin 1945 alle officieren bij elkaar gebracht werden in Kamburi (*Kan Chana Buri*) en zo het hek van de dam was, werden onze mensen weer de rimboe ingestuurd - terug naar *Niki*, naar *Petchaburi*, *Mergui* en zelfs nog verder in de richting van de landengte van *Kra*. Sommige groepen kwamen zelfs tot *Chiang Mai* (in noord Siam), en bij de capitulatie (Aug.'45) zat ik in Nakon Nayok, dat is 80 km NO van Bangkok.

"We bouwen een spoorweg over de beenderen van de blanken", zei eens een japans officier. En een Engelsman merkte onlangs in Rangoon op, dat elke dwarsligger een achtergelaten kameraad betekende.

Jullie zult nu wel in de krant gelezen hebben hoe de jappen hier te keer gegaan zijn, en hoeveel duizenden doden deze 'dodenspoorweg' gekost heeft.

Ik denk bv. aan de *F – force* (3.400 British and 3.600 Aussies), die van camp *Changi* (Singapore) 'uitgeleend' werd aan de jappen in Siam om mee te helpen, en die van Apr-Dec'43 in totaal 4000 man verloor, van de 7000.

(http://www.cofepow.org.uk/pages/asia_thailand6.htm)

Ondervoeding, malaria, dysenterie, tropische zweren, cholera, zwartwater koorts, beri-beri, lichaams-straffen e.d. waren de oorzaken, afgezien van de 'normaal' ook voorkomende ziekten, en de gevolgen van bombardementen en mitrailleurs.

De grens van Birma en Siam vormt, ongeveer ter plaatse van de spoorweg, een waterscheiding. De bergen en heuvels zijn niet hoog, to ca. 700 m. Wij zaten in den regel niet hoger dan 200 à 300 m. Bij *Payathonzu* (3 pagoden) is een pas, de drie-pagoden pas. We hebben daar de voetsporen van *Marco Polo* nog terug gevonden. Of misschien waren ze wel van de ruiter-benden van Jengis Kahn. Een andere pas is in de buurt van *Tavoy*, en een derde belangrijke bij *Chieng Mai*.

4.1 Het terrein, de kampen

Het terrein in Birma, nog meer dan in Siam, is onherbergzame rimboe. Bij de grens veel bamboe bossen, steenachtige dalen en rotsen, enz. In de droge tijd, Nov. - Mei, arm aan water en Dec. - Febr. is het 's nachts koud. In de natte tijd zijn er hevige tropische regens (*bandjirs*), overstromingen, en veel modder. De overgangen betekenen twee zware kenteringen.

Om de 4 - 6 km was er een kamp langs de in aanleg zijnde spoordijk. Elk bestond uit een aantal barakken, opgetrokken van *bamboe*, met een dak van *atap* (blad), waardoorheen je de sterren kon zien, en met *balé-balé* (vloer) van dunne bamboe of *ploepoeh*: platgeslagen dikke bamboe, daarna uitgeslagen. Soms waren er wanden van matten of atap, maar vaak ook niet.

Ter verduidelijking: dikke bamboe was 6-20 cm dik, dunne bamboe 3-5 cm. *Atap* is een dak dekking gemaakt van de bladeren van een waterplant. De ruimte die je in de regel voor jezelf ter beschikking had was 60-80 cm breed en 2 m lang. Alleen aan de voorkant kon je van je slaapplaats af, en in de bamboe spanten hing je jouw spulletjes op.

In de *regentijd* waren de kampen ontzettend modderig. In de droge tijd was het in meerdere kampen moeilijk om aan *water* te komen, waartoe putten werden gegraven. Mensen, gevoelig voor de *wichelroede* bewezen dan goede diensten. Latrines e.d. waren veelal zeer primitief, want er was geen materiaal en geen mankracht om het goed te doen. Vaak bestonden ze alleen uit sleuven

in de grond. Licht was er 's avonds niet. De keukens moesten werken met wat drums en *watjans* (rondbodem braadpan). Alles was even primitief.

Kleding bestond aanvankelijk nog uit het normale. Maar al gauw werkten de jongens alleen in een broekje. En toen ook dat op was, kwam de lenden-doek: een lap van ca. 25 x 80 cm. De laatste 7 maanden heb ik daarin ook gewerkt. In alle weers- omstandigheden: gloeiende zon, kou en vreselijke slag-buien (*bandjirs*) deed je het daarmee, en het wende wel. Ik vond het vlak na de krijgs- gevangenschap nog bepaald onwennig om me geheel te kleden. Als de schoenen op waren deed je het met zelfgemaakte klompen van hout, maar velen liepen ook blootvoets. Natuurlijk waren voetwonden dan het gevolg, nog verergerd door de a-aminose waaraan een ieder leed.

Het eten, vooral in de regentijd, bestond meestal uit niet meer dan te weinig rijst met wat knollen 'varkensvoer', zelf gezochte bosgroenten, en er waren weinig of geen medicijnen. Je moest lang werken, soms tot in de nacht, en er heersten allerlei ziekten, dus het is te begrijpen dat velen het onderspit hebben gedolven. De jappen deden er nog wat extra bij met ranselpartijen, pesterij en opjagerij. Bovendien was je afgesloten van de buitenwereld, en hoorde je niets van thuis. Alles werkte in één richting: het graf.

Maar we hebben er altijd van trachten te maken, wat ervan te maken was. En dat viel niet mee, maar het was nodig om het hoofd boven water te houden.

4.2 Het eerste werkkamp 29 Jan. 1943

Ik zal nu met mijn verhaal doorgaan in *Moulmein*. Op 29 Jan.'43 gingen we per trein van Moulmein naar *Thanbyusayath*, het basiskamp aan de spoorlijn *Moulmein* → *Yé* (= water), vlak bij *Amhurst*, 4 km uit de kust. Ik zou daar met andere zieken blijven, maar ik had zó schoon genoeg van 'hospitalen' dat ik liever meeding met de 200 man die doorgingen, per vrachtauto naar het werkkamp *Kun Knit Kway* op 26 km afstand. Daar waren al 1400 Amerikanen en Aussies aan het werk.

Wij waren een gammel groepje, want nagenoeg ieder was ziek geweest. Toch moest een elk evenveel doen, met het gevolg dat wij al spoedig weer zieken hadden, die moesten worden afgevoerd naar het basiskamp.

In de 2 maanden die nu volgden heb ik een keelontsteking, *geelzucht* en *pellagra* verwerkt. Omdat ik nog niet mee kon naar de dijk kreeg ik een binnenbaan (officier van de dag), en had zo veel gelegenheid om te 'snirken' (zelf koken). Er was toen nog het een en ander te koop zoals olie, boontjes, soms wat eieren, enz. Ondanks alles heb ik me 2 maand lang vol gestopt met

van alles wat ik te pakken kon krijgen. Zo woog ik eind Maart '43 al weer 59 kg.

Water en licht

Ik vertelde al dat water en licht altijd een moeilijk punt waren in de kampen. Je moest je altijd behelpen, vaak met weinig of geen water, en heel vaak zonder enig licht. Het water kwam meestal uit een *kali*, soms niet meer dan een klein stroompje, of uit een put die gegraven was. Als de werkers 's avonds terug kwamen was het een gedrang om te baden, en ploeterde je in elkaars vuil. In *Retpu* moest je 30 minuten lopen om te kunnen baden of wassen. En in *Djangaree* moest je een dal in van zeker 150 m diep, om in poelen van stilstaand water het ergste vuil eraf te wassen. Zeep was er meestal niet, maar met zand kan het ook wel. In *Kanburi* kreeg je per dag 9 liter water, en soms maar 4 liter, voor baden en wassen - waarvoor je dan ook nog 30 minuten in de rij moest staan. Trouwens, in dat officiers kamp stond je enkele uren per dag in de rij voor alles en nog wat: water, eten, cantine, kapper, dokter, enz.

Geen licht was ook altijd een ellende. In het begin van de dijkbouw, zoals in *Kun Knit Kway*, mochten we 's avonds nog vuren hebben, waarbij gesnirkt werd, waardoor wel een gezellige kampsfeer ontstond. Maar later kwamen 's nachts vliegtuigen over, en toen was het verboden om na donker enig vuur te hebben; zelfs roken buiten de barak was niet toegestaan. Dat betekende dus dat je 's avonds na 18:30 niets meer doen kon. En we moesten al om 20:00 uur naar bed. Ik presteerde het om in den regel 10 uur te slapen, van 20:00 tot 's morgens 6:00. Met weinig voedsel heb je veel slaap nodig. Alleen bij ziekte lukte dat natuurlijk niet.

Als je, zoals wij van de *Rangoon groep*, nog lange tijd de gevolgen van ziekten ondervond, en je had bv. *pellagra* - dus de sluitspieren werkten niet - dan is dat gehannes in het donker een last. Door kou moest je namelijk meer dan eens in de nacht eruit naar de latrine: door de barak en zo'n 50 - 150 meter over oneffen terrein stommelen om de sleuven te bereiken die je dan ook vaak niet op tijd haalde. Een vuile broek, of halverwege alles op de grond doen, was dan het resultaat. Velen hebben daar langere tijd last van gehad.

's Morgens werd alles in het donker gedaan om tegen de tijd dat het licht werd op appèl te staan. Dan trok je maar weer je natte 'kleding' aan, die door het weinige wassen (bij gebrek aan tijd en zeep) veel zoutkristallen van het zweet bevatte, en daardoor 's nachts vocht aantrok. Je at wat rijstepap in een sneltrein vaart op, en ging maar weer aan 't werk. Als er 's nachts vliegtuigen over kwamen dan kon de keuken niet draaien, en dan stond je met wat gloeiend hete pap op het appèl, of ging zonder eten het kamp uit. Op een 300 á 400 cc

van die waterige rijstepap werd dan gewerkt tot 13:00 of 13:30 uur.

Soms kon je wel eens wat olie gappen om een lampje te branden. In *Chungkai*, eind 1944, was er zelfs olie in de cantine te koop, en daar hadden velen een lampje in de officiers hutten. Ik had een bijzonder goede lamp gemaakt die veel aandacht trok.

Wij werden bewaakt door *Koreanen* die onder het commando van een paar jappen stonden, en door hen als derde-rangs soldaten werden aangemerkt. Later mochten ze niet eens meer onder elkaar hun eigen taal spreken, en ze staken hun ongenoegen daarover niet onder stoelen of banken. Er zaten veel ellendelingen bij, je reinste misdadigers. Ze hebben ons heel wat afgeranseld, eten onthouden - en eten ten eigen bate verkocht, en ons het leven aan alle kanten zuur gemaakt.

Eind Maart '43 werden de werkers verder gebracht naar *Mezalé* (70 km) en gingen de anderen, ook ik, naar *Retpu* (30 km). Juist had ik *entritis* gekregen, en behoefde niet te lopen. Maar toen ik van de auto afgetild werd, viel ik flauw en ging het hospitaal in - ook weer een barak van die 'deugdelijke' stijl. Daar heb ik een kleine 4 weken gelegen zonder dat het beter werd, totdat een kennis me een *kruid* bracht waarvan het aftreksel wel geholpen heeft. Ik had toen nog alleen een vergrote lever van de verwaarloosde *geelzucht*. Lopen kon ik alleen met rust om de 10 minuten. 's Middags gingen we in de buurt in een plas baden, en zochten we wilde vijgen die met wat Birmees suiker tot moes verwerkt werden, tot plakken van 20 x 7 x 2 cm.

4.3 Terug naar 't basiskamp Mei 1943

Begin April '43 kwamen er zieken (*dysentrie*) uit het kamp *Mepauk* (18 km), die met *barang* (bagage) hadden moeten lopen, en waarvan er enkelen spoedig stierven. Begin Mei werd *Retpu* opgeheven en ging ik, vanwege m'n vergrote lever, terug naar het basis kamp. Na een paar dagen werd ik met ruim 40 graden koorts opgenomen op de gewonden afdeling; zware *geelzucht* brak toen uit.

De reis naar basiskamp *Thambyusayat* ging in een kleine gesloten wagon, waarin de jappen 54 man plus de *barang* van 100 man pakten. Eén viel na 10 minuten al flauw van de hitte.

Daar lag ik dan, in het kamp waar ik vandaan had willen blijven. Plat liggen, alleen pap eten, en van eigen geld (10,83 *Roepes* per maand) wat vruchten en suiker kopen. Enfin, ook dat heb ik doorgemaakt, tot 19 Juni '43 toe. Vreselijk was het hier met de *wandluizen* gesteld, veel erger dan in andere kampen. Ik

ving er per dag wel 25 in m'n *klamboe* (muggengaas). In twee barakken was het zo erg, dat de mensen buiten de barak - of liever eronder - op de grond sliepen, totdat dit werd verboden.

Bombardement

Op 12 en 15 Juni '43 werd ons basiskamp gebombardeerd. Dat kostte een dozijn doden, en tweemaal zoveel gewonden. De schuld lag bij de jappen enerzijds, die ons kamp midden tussen het station en hun eigen rommel hadden geplaatst, maar anderzijds aan het uitzonderlijk slechte gooien van die bommen.

De 16^e Juni gingen er 1800 van de 2400 man lopende op weg, en alleen de werkelijk zieken bleven achter. Toen had je eens moeten zien wie ten slotte toch fit genoeg waren om met hun barang weg te tippelen! Wij gingen pas de 19e. Op de 18e hebben we (een paar doktoren, enkele verplegers en verpleegden) een fuif gehouden. In het verlaten kamp aten we een heel varken op, dat geslacht en gebraden was. We hadden er de hele dag voor nodig, tussen de *lucht alarms* door. 's Avonds at ik twee gebakken lapjes, drie grote satés, zes flinke scheppen gebakken uien, en een pan vol soep van witte bonen, groenten en varkensvlees. En dat na 6 weken dieet! 't Is me nog goed gekomen ook! 'Heksluiten' in een kamp is altijd goed geweest, jammer dat zoiets maar kort duurde.

Zij die enkele dagen vóór ons het kamp verlieten, waren in *Wakaro* (8 km), dat toen bestond uit niet meer dan wat oude barakgeraamten, zonder daken en zonder balé-balé. Ieder moest z'n eigen onderdak maken.

Ik zal nooit de desolate indruk vergeten, die *Thanbyusayath* bood. Een groot deel van de *kampong* (dorp) was verwoest door het bombardement, dat bedoeld was voor het station! Mensenlijken en kadavers lagen rondom, en grote gieren zaten in kale bomen of op kadavers. Het regende, en er stond nog al wat wind - het geheel was sinister.

Volgend kamp 18

Wij gingen met de trein naar kamp *Hlepauk* (18 km), 10 km voorbij *Wakoro*, op wagens die gevuld waren met steenslag. Het kamp waar we nu kwamen was niet groot, gedeeltelijk bezet door Burmanen, Tamils en andere Brits Indiërs. In een van de barakken was ik commandant. De spanten in die barak stonden 1,5 m uit het lood, en door zware bamboeschoren werd het geheel op de been gehouden. Als het regende, en dat was toen bijna elke dag, dreef je in hut even hard weg als er buiten. Een beekje stroomde de flauwe helling af, midden door de barak - wat een moddertroep!

's Middags moesten we het laaghout in, met het oog op vliegtuigen die zo nu en dan *Thambyusayath* bombardeerden, en waarvan we niet wisten wat

ze met de andere kampen voor hadden. Met een paar anderen ging ik dan *bajam doeri* (wilde spinazie) en *krokot* (postelein) zoeken en koken. Soms wisten we wat aardappels op de jap te heroveren, en zo vermaakten we ons met *snirken* (kokkerellen) en baden bij een kleine beek, of we keken naar de explosies op 18 km afstand.

Daar bij die beek heb ik, met een tussentijd van drie dagen, twee aanvallen van *cholera* ofwel choleritis gehad - de dokter wist het niet precies. 't Duurde maar kort gelukkig, maar 't was allerberoerdest (echte cholera is normaal in 24 uur over). Ook maakten we daar een vechtpartij mee tussen Tamils en Brits Indiërs : met stokken, stenen en messen. Eén werd z'n rug helemaal opgehaald. Een fris volkje... De jappen maakten er een einde aan. Zo nu en dan stierven er enkelen. Eens werd er een 'begraven' die zittend overleden was. In die houding verstijfd, werd hij met een paar ijzerdraadjes om hals en kniën aan een *pikolstok* (draagstok) gehangen, en zo door twee man weggedragen!

Hoe vreemd de jappen soms konden doen demonstreert het volgende. Op een dag kwam 's morgens de order dat je niet meer in de Burmese huisjes in de buurt van het kamp mocht komen. Nu was net mijn suiker op, en ik ging dus erop uit om een pak te kopen. Juist had ik betaald, en ik stond in een hutje op m'n suikerpakken te wachten, toen er een jap aankwam, mijn nummer vroeg (krijgsgevangen nr., 't mijne was op Java 16577, in Birma 8977, in Siam 13356), me een klap in 't gezicht gaf - daar waren we aan gewend - en me wegjoeg. Toen hij weg was, ging ik natuurlijk terug om m'n suiker te halen, en ik dacht er nog wel van te horen, zoals gebruikelijk, maar dat gebeurde niet. Drie dagen later liep ik langs de wacht, en diezelfde kerel riep me. Van een grote *angka* (vrucht) die voor driekwart opgegeten was, kreeg ik de rest...

Maar denk vooral niet dat ze allemaal zo waren - hij was van het type, één van de weinigen - die het slaan van jongsaf gewend waren, maar die het weer 'goed' maakten. De meesten, echter, sloegen uit sadistisch genoeg, zonder enige aanleiding, met stok of bamboe die ze vooraf met een lap voor eigen hand omwikkelden, en dan kapot sloegen op hoofd, rug, armen en benen van hun slachtoffers. Een arm stukslaan was geen uitzondering, trappen met hun schoenen op je gezicht of lichaam, nadat je op de grond gesmeten was, of tegen je edele delen trappen, vonden ze ook heel leuk. Zelf heb ik het nooit ondergaan, maar wel voor m'n ogen zien gebeuren: afweren werd uitgelegd als aanval op de bewaking.

Enfin, zo rolde het leven in kamp 18 voort. Velen, die de reis niet konden overleven, overleden daar. Ook ginger een heen aan *tetanus* (bij vol bewustzijn een vreselijke dood). En dat was de schuld van Dr. Bloemsma die hem, als gewonde van het bombardement, geen anti-tetanus injectie gegeven had, wat

de Australische dokter bij zijn patienten wél deed. Toen de ziekte eenmaal optrad was het met 11 injecties niet meer te keren, en het duurde nog maar een paar dagen tot het einde.

4.4 Kamp Retpu

We gingen op 18 Juli '43 uit dat kamp naar *Retpu*, waar ik in April al gezeten had, en dat nu basis-kamp geworden was. En hier ben ik tot 20 Aug'43 gebleven. Gelukkig was het hier niet zo modderig als in kamp 18, hoewel we dik in de regens zaten. Ik heb ook in dit kamp weer flink 'gesnirkt' van dingen die in de afval kuil van de jappen te vinden waren, dus ik was zo langzamerhand weer 65 kg.

In dit kamp was een grote kraal voor het slachtvee, dat van hieruit naar naar de werkkampen moest werd doorgezonden. Maar alle dieren hadden de *veepest*, ze konden nog geen 3 km lopen, dus de werkkampen kregen niets. Wanneer de dieren op sterven stonden, werden ze door ons geslacht - en als de lymfhe klieren gefunctioneerd bleken te hebben, dan ging het toch in de pot: per beest zo'n 25 kg! Dat waren soms wel 8 beesten op een dag. De Aussies wilden dit niet eten, dus des te beter voor ons. Zij wilden ook geen koppen, die bij ons in de soep gingen: milt, longen, darmen - alles werd gegeten. En *lombok* (rode of groene peper) aten ze ook niet. Mede daardoor was onder de Aussies het sterftcijfer groter.

In het bos werd 'bladgroente' gezocht, speciaal door Hollanders, en daarvan werd dan 'soep' gemaakt. Dat heette *Hurricane stew* omdat het net 't resultaat was van een rukwind in het bos. En degenen die dit in 't bos zochten heetten 'hurricane-stew bills'.

In dit kamp heb ik, wat velen reeds vóór mij gedaan hadden, mijn horloge verkocht. Je kon er toen 60 - 70 Roepies voor krijgen, maar ik maakte er 100 Roepies voor, en verkocht een deel van het geld tegen de geldende koers van 1 Roepie = f 4,5 (Ned.Ind gulden). Van de rest heb ik lange tijd plezier gehad - bv. om als het er was een eenden-ei of wat suiker te kopen, of een paar bananen. In dit kamp kon dat tenminste nog.

De japanse commandant van dit kamp was Lt. *Nijto*, die bijna altijd dronken was. Eens op een nacht ging een Australische sergeant majoor (sgm.) naar de latrine. Hij werd opgepikt door Nijto, die hem mee nam naar het kerkhof, hem daar beentje lichtte en op hem schoot. De man wist te ontsnappen, maar een tweede schot trof hem in de zij - gelukking niet dodelijk.

Ook in de nabijgelegen *kampong* (jungle dorp) ging dat sujet zo te keer. De

bewakings jappen die onder hem stonden rilden voor hem, maar waren op hun beurt ook beesten. In de kampong werd, in verband met een vrouwenkwesie, een jap gedood en een ander zwaar gewond. De volgende dag brachten de jappen 12 gijzelaars uit die kampong naar het kamp. Ze werden paarsgewijs met ijzerdraad aan handen en voeten gebonden en met een tang gewurgd, en op de grond gesmeten, afgerammeld, getrapt, enz. Ze gaven geen kik. 's Avonds werden ze allen naar Thambyusayath afgevoerd.

In dit kamp hebben we het paren van twee *atlas vlinders* gezien, wat meer dan 24 uur duurde. Vooral het wijfje was heel mooi. Ook heb ik toen een geit twee jongen zien werpen, iets wat ik nog nooit gezien had.

De zenuwtoestand van een flink deel der kamp-bevolking was nu niet zo bijzonder. Velen die Thambyusayath hadden meegemaakt begonnen in paniek te *rennen* als ze wat hoorden, soms niet meer dan een motor-trein. 't Was dwaas, maar ze waren er blijkbaar niet vanaf te brengen. Zulk een *rush* in het kamp is werkelijk verontrustend als je niet weet waarom het gaat. In Thambyusayath waar houten barakken waren, was dit geluid nog erger, als een paar duizend man over de houten vloeren renden - erger dan een bom inslag.

Die houten barakken doen me aan het volgende denken. Toen we in het treinkampement van *Tjimahi* (Java) kwamen, maakten we ook kennis met de 'huisdieren' die je in elke Indische kazerne vindt: *wandluizen*. Sindsdien zijn we daarvan niet vrij geweest. Gisteren ving ik er nog één, hoewel ik dacht er vanaf te zijn. Maar vooral in houten barakken zoals in Thambyusayath was het vreselijk.

In *Retpu*, waar ik volgens het verhaal op 't ogenblik zit, kregen meerderen ook last van kleren-luizen. Dat was veel gemener, want die bijten vinnig en zijn ook lastig uit te roeien. En als je buurman ze heeft, moet jij maar eens zien er vanaf te komen. Elke dag jagen, en kleding en beddegoed dagelijks in de zon! Waar je natuurlijk wel tijd en zon voor moet hebben... Sommigen gingen hun kleren uitkoken, maar dat was slechts voldoende voor enkele dagen.

Verder leden velen, ook ik, aan lelijke *zweren*, vooral aan benen en voeten. Door het slechte voedsel vormde je lichaam niet de zo nodige afweerstoffen. Dus elke schram werd een zweer, die bij gebrek aan medicijnen soms lang kon aanhouden. Sommigen cultiveerden die dingen om niet naar een werkkamp gezonden te worden! Wat een mentaliteit! Je kunt toch beter 'gezond' zijn en een hoop ellende doormaken, dan ziek met de kans op amputatie van voet of been, wat velen overkwam.

4.5 Naar de werkkampen

De spoordijk was ondertussen een flink eind voortgezet, en al dicht bij de Birma-Siam grens (112 km). Velen zaten in werk-kampen (zoals: 45, 60, 70, 82, 96, 100, 105, 108, 112, 114, 118, 122 km van 't basiskamp). Hoewel ik in Febr. en Mrt'43 in werkkamp 26 had gezeten, en dus wel wist waarom het ging, was dit bedrijf me half Augustus toch nog vreemd. Het was nl. geen droge tijd meer, maar regentijd, dus overal modder, innundaties, veel muskieten (*muggen*), weinig mogelijkheid van transport, en dus héél slecht eten. Bovendien lange werkdagen, omdat de dijk snel af moest en de jappen extra aan het jachten waren.

De verbindingen waren zo slecht dat auto's er vaak 's nachts niet door konden komen, of in ravijnen afgleden. Dan kwamen er werk olifanten om ze eruit te trekken. Die dieren werden ook op het werk gebruikt voor het vervoer van zware stammen (bij bruggen), het uittrekken van zware bamboe stoelen, of het verplaatsen van grote steenblokken. In de nacht liepen ze los rond, en ze werden 's morgens door de *mahout* (*drijver*) weer opgehaald. Soms gingen die werk-olifanten op bezoek bij hun wilde soortgenoten! Eens is er één wild geworden en door de jappen na veel moeite neergeschoten. De volgende dag sneed iedereen er wat vanaf. De Burmanen namen de poten, die ze in een kuil met hete as stopten. Na een paar dagen was het zó gaar dat het vlees van het bot viel. Dat moest volgens hun het lekkerste van een olifant zijn. Wie ervan gegeten had zei dat het wel goed smaakte, maar erg grofdradig was. Nu, geef mij dan maar kikkersoep zoals we die in *Longshü* aten, dat is lekkerder dan kippesoep. Eens ging aan colonne van 26 olifanten langs kamp 18. De baby's werden door de moeders met de slurf bestuurd, en zo op het rechte pad gehouden - een koddig gezicht.

Maar ik ben weer afgedwaald. Uit kamp 108 moest men elke dag lopende naar kamp 96 om rijst per rugzak te fourageren. In het kamp waren nog wat bonen; van 't ene zowel als het andere kreeg je maar heel weinig. Bosgroenten werden dus gretig gezocht en verorberd.

4.6 Kamp 108: Payathonzu (3 pagoden)

Langzamerhand was ik weer hersteld, gewend aan het lopen in een broekje, en met zelfgemaakte houten klompen, en dus fit voor het werkkamp - waarheen we met een groepje van 20 officieren op 20 Aug.'43 vertrokken, op weg naar kamp 108: *Payathonzu* (drie pagoden). Dat lag ca. 500 m van de drie-pagodenpas, die inderdaad drie pagoden heeft. Over die reis deden we drie dagen. De

eerste dag naar kamp 60, op met rails volgeladen platte wagens, in stromende tropische buien - en overal uren wachten, zonder dat je de wagens af mocht - dóór en dóór drijfmat. En toen 2 km door de modder naar het kamp. Op zulke dagen mocht je blij zijn als je 's morgens vóór het vertrek en 's avonds na aankomst wat rijstepap kreeg, en wat heel slappe thee.

Op de 21^e ging het van kamp 60 naar 84 per motortrein. Het lamme was dat je vaak uren moest wachten. Samenwerking tussen spoorweg- en bewakingsjappen was er helemaal niet, zodat je ook niet zeker was of je mee mocht rijden of moest lopen. Vanaf '84' naar '96' was 12 km, maar de weg was veel langer en modderiger. De foto's van wegen in Vlaanderen tijdens de vorige oorlog (in "Het Leven") geven daar wel een goed beeld van.

Ik had maar één paar lage schoenen, speciaal bewaard voor zulke verplaatsingen. Bij elke stap bleef de hak in de modder vast zitten. Je barang woog dubbel zwaar in dat natte weer. Op een gegeven ogenblik ging m'n linkerbeen er tot de knie in. Mijn voet kon ik er wel uit krijgen, maar mijn schoen niet; die moest ik uitgraven. Enfin, dan was er wel een beekje - die waren er overal - om de ergste modder af te spoelen. En een hóngér! Ik liep met een inspecteur van de Delische Cultuur Mij. langs een groepje Tamils, die ons wat klonten van hun warme rijst gaven, als de jappen het niet zagen. Later hebben we elkaar nog wel eens eraan herinnerd hoe dát smaakte!

Toen we 's middags in kamp 96 aankwamen wilden de intendance-jappen ons daar niet hebben. Doorlopen, zei de bewakings jap. Maar kamp '100' was van de 5^e branch, daar werden we zeker niet ontvangen. Bovendien hoorden we dat de volgende morgen auto's met *atap* naar boven zouden gaan. Die moesten we hebben. Toen kwam mijn gebrekkige kennis van het japans weer goed van pas, en na 3 uur zaniken lukte het daar te eten en te slapen, om de volgende morgen na het 'ontbijt' per auto naar kamp 108 te gaan. In die streek had je muskieten twee maal per dag : overdag en 's nachts waren ze er niet, maar alleen in de schemer tussen licht en donker - vreselijk grote muggen, en ze vraten je volkomen op.

In kamp 96 waren ook een paar vaandrags van de ML die me 's avonds een schoteltje van hun zelfgezochte *paddestoelen* kwamen brengen. Dat was werkelijk iets bijzonders. Ze vertelden hoe ze er uit zagen, en hoe je de vindplaatsen kon ontdekken. Die kennis heeft me nog heel wat smakelijke hapjes bezorgd.

In *Payathonzu* heb ik gezeten tot begin Jan.'44. Het was een vreselijk rommelig en modderig kamp. Later toen het droog en koud werd, was er bijna geen water. Het eten was er slecht, het begon al meteen met rijst rantsoen. Toen de weinige bonen op raakten waren er alleen nog wat knollen zoals *oebie*, *gladdie*, *talles*, *aroet* en *bangkoean* - 't meeste is eigenlijk varkensvoer. En

verder bladeren uit het bos, maar geen vlees. De 'cantine' leverde ook niets (zelfs geen rookgerei) met gevolg dat er honger geleden werd.

Met een *kongsie* van 4 man zochten we in onze vrije tijd paddestoelen (Sept. - Oct.) en bladeren. Dat werd elke dag gekookt. Van paddestoel stelen werd thee getrokken. Verder werd van allerlei gedierte gegeten : engerlingen, slangen, een door de jap geschoten aapje, vogels (met een kattapult naar beneden gehaald), evenals leguanen, salamanders en ratten (niet mijn favoriet). Er was zelfs een complete ratten slachterij, waar je voor 0.25 Roepie een boutje rat kon kopen!

Suiker kostte toen, als het er eens in kleine hoeveelheid was, 30 Roepies per pak. Het 'salaris' van een 2^e Lt. was 70.83 Rs per maand, maar daar ging vanaf 42 Rs voor voeding, kleding en ligging, en nog eens 18 Rs voor bewaking! Wel, met 10.83 Rs per maand deed je dus heel wat! De manschappen hadden niet meer dan enkele Rs per mnd, maar de handigen verdienden wat bij door rijst van de jappen te bietsen, dat te rollen (met fles en plank) en daarvan rijstkoeken te bakken (zonder olie - met een likje kaarsvet) voor 3 of 4 Rs. Of door gezochtte groenten en paddestoelen te verkopen, naaiwerk voor anderen te doen, bamboe bedden maken, oppasser zijn, klompen maken, enz.

Sommige minder scrupuleuse personen waren oppas bij de jap, bestolen die natuurlijk, en deden dienst als zetbazen voor de barang die ons toekwam maar door de jap niet werd verstrekt en door deze knapen - in opdracht van de jap - tegen goed geld werd verkocht. Zo deed een niet te grote geoliede en gedroogde vis 15 Rs. De zeer slechte sigaren kostten 2 en later 1 voor een Roepie. In Moulmein deden ze 6 maanden daarvóór 100 voor 1 Roepie! Sommigen zochten naar peukjes, onder de balé-balé in vocht en vuil, en rolden daar cigarettten van in pakpapier of iets dergelijks. Je moet maar een verslaafd roker zijn. Wel, ik heb mijn geld altijd aan eten en nodige uitrusting besteed, en daar meer plezier van gehad.

Begin Sept. ben ik 4 dagen mee geweest met de werkgroepen naar de dijk, dat was toen bij km 113: werk aan een doorgraving in de rotsbodem. Gaten hakken, of en toe springen (*met dynamiet*), enz. Als je om 8 uur 's avonds terug kwam, doornat, mocht je blij zijn . En dan was het natuurlijk al donker, en deed je alles bij maanlicht of het licht van een houtvuurtje in de barak. Er was geen tijd om kleding te wassen, voor zover je die nog bezat. Hoewel ik voor de oorlog geen stap op houten sandalen kon doen, was ik nu zover dat ik heen en weer naar het werk kon lopen, en de hele dag erop staan kon. Ik moest ook wel, want aan m'n linker voet kreeg ik een flinke zweer - het werd een olifantspoot die me minstens 6 weken in het kamp hield.

Toen heb ik de administratie voor 200 man gedaan, tot December toe, en

daarmee dus nog erg gebofd. Daarna ging ik weer met de werkgroepen af en toe naar buiten, hoewel toen het werk niet zo zwaar was: rails richten, stenen hakken voor het ballastbed, e.d.

Tegen Kerstmis werd ons netto 'salaris' 20 Rs, en ook de manschappen kregen een kleine verhoging. Van eigen geld konden we voor de jaarwisseling enkele varkens kopen (een beest van 25 à 40 kg voor 400 Rs, kampsterkte 2400 man).

Veel werd er door de jappen geslagen. Eens had een jap, belast met de fourage, zijn zinnen gezet op een vulpen van onze tolk, en hij beloofde er 10 zakken witte bonen voor te geven. Die lagen voor ons op het station in kamp 112, maar de jappen wilden die niet geven, of waren te lui om ze te halen. Zo deden ze overal. In Rangoon kregen we een halve *djeroek* (citroen) per man per dag. Die werden echter door de wacht aangehouden. En als dan onze schamele 10-daagse bestelling aankwam, konden we eerst die djeroeks kopen tegen een flink bedrag - anders kregen we helemaal niets. Dus je moest wel kopen, want er was te veel honger om het erop aan te laten komen.

Zo tegen 't einde van 1943 kwamen 's nachts kleine groepen bommenwerpers over, van Brits Indië naar Bangkok en terug. Voor ons had dat alleen als gevolg dat je geen vuurtjes meer mocht hebben als het donker was : een nieuwe strop. Praten mocht na 8 uur 's avonds niet meer, op straffe van een nacht bij de wacht staan, of een pak ransel. Op een haar na was ik daarvoor ook eens zuur!

Chapter 5

Rail verbinding klaar - Oct.'43

In het najaar van '43 was *kamp 55 basiskamp* geworden. Daar gingen dus alle ernstig zieken uit de werkkampen naar toe, veelal met 10 man op een vrachtauto, met een verpleger. Zo'n reis duurde meestal 3 dagen, terwijl er per dag per auto gemiddeld één dode was. Dysenterie, ondervoeding en tropische zweren waren de voornaamste oorzaken, benevens malaria en zwartwaterkoorts (een gevolg van malaria).

In kamp 100 stierven tussen 1 Sept. en 10 Oct. 103 man. Daar was een barak met 530 man, die tropische zweren hadden. Buiten het kamp merkte je de stank al. Zulke zweren besloegen vaak een half been. In kamp 55 vonden dagelijks been amputaties plaats, onder een *atap* afdakje, gewoon met een handzaag en een scheermesje! Een Hollandse dokter en een Australische chirurg deden daar heel goed werk, en ze hebben velen ook voor amputatie behoed, al was het dan met slaggers middelen. Meestal waren het Engelsen en Aussies, en veel minder Hollanders, omdat die nl. veel zindelijker waren op lichaam en kleding - en ook begrip hadden van tropen-hygiëne en tropenervaring en -aanpassing bezaten.

Half October '43 kreeg ik een briefkaart van Gré die 4 Jan.'43 geschreven was. Dat was tot half Oct.'45 het enige bericht dat ik sedert 31 Mei'42 van haar en de kinderen zag of vernam. Nieuws over de oorlogs toestand was er al evenmin. Onzinnige geruchten deden af en toe wel de ronde. Maar de velen die er zich telkens weer aan vast klampten lieten er niet op hoe ze steeds weer bedulveld werden. Het was een duistere tijd. Eens kwamen er ca. 400 briefkaarten uit Holland. De gegevens daaruit werden verzameld, en zo wisten we enigszins wat daar gaande was. En dat gaf ook al geen fraaie indruk. Nu weten we, dat het sindsdien nog heel wat erger is geworden.

5.1 Railverbinding klaar: Oct.'43

Gelukkig kwam op 17 Oct.'43 bij km 108 de railverbinding tot stand, en werd het werk minder gejaagd. Daarna sijpelden berichten door over de toestand van de groepen in *Siam*, en dat was al niet beter dan bij ons in *Burma*, soms zelfs erger. Ruwweg waren er toen 17000 van de 53000 POW overleden; dat zouden er uiteindelijk 19000 worden.

In kamp 134 (*Niki*) waar onze Gereformeerde dominee *Mak* een bezoek mocht brengen, pasten de jappen onmenselijke straffen toe op de Tamils. Ze werden in een boom gejaagd, moesten daar dagen in zitten, en als ze van vermoeidheid eruit vielen, werden ze in de snel-stromende rivier geworpen. Een oude man, die aan de kant wist te komen, werd er weer in getrapt om te verdrinken. Of ze werden op een stronk van een dunne boom gezet, met een bamboe van ca. 15 cm dik en 8 m lang verticaal in hun handen. Vielen ze eraf, dan werden ze geranseld.

Onze mensen werden niet zo zwaar gestraft. Maar wel bv. op je kieën op steentjes voor de wacht liggen, met een bamboe in de omhoog geheven handen, en dat 1 of 2 uur lang! Liet je de bamboestok zakken, dan werd je geslagen. En dat al omdat je bijv. niet gegroet had.

Het zal jullie verwonderen dat er *geen ontsnappingen* plaats vonden, temeer daar je vrij in en uit het kamp kon gaan. Er was niet eens een hek om 't kamp. Maar dat was ook niet nodig. In de eerste werkkampen (*Wakaro*, 8 km) waren in eind '42 inderdaad enkelen ontsnapt. Op drie na waren ze allen opgepakt of door de bevolking tegen losprijs ingeleverd, en door de jappen afgemaakt.

Tenzij je een donkere tint had, zoals de indo-europeanen, veel geld had en wat Birmees kende, was ontsnappen volkomen kansloos. Daar kwam nog bij dat je midden in een van mensen verlaten rimboe zat, in de regentijd met veel malaria, denge, typhouse koortsen e.d. Het bos kon je niet voeden, en als er Birmanen waren, dan behoorden die in den regel tot een van de twee stammen die in dit deel thuis hoorden, en ons eerder vijandig dan vriendschappelijk gezind waren. Tegen ontsnappen behoefde nagenoeg niet gewaarschuwd te worden, omdat iedereen inzag dat het 100 % zelfmoord was. En dat wisten de jappen ook wel.

Nog één ding moet ik van dit kamp vertellen. Op een vroege November ochtend werden we, vóór de reveille, bij maneschijn ineens uit onze slaap gewekt. "In loopas aantreden" werd er geblazen. En zonder verwijl gingen we in de mars op weg naar de 'drie pagoden'. Je wist niet wat ervan te denken, en velen meenden dat ze hun schamel bezit al kwijt waren. Maar na een km gelopen te hebben maakten we rechtsomkeert. Het was alleen een oefening!

In deze tijd begonnen de jappen ook met *zoekingen* te houden. Nadien hebben ze dat af en toe voortgezet. Dan moest je, bij voorkeur 's avonds, aantreden en werd in de barakken alles overhoop gehaald. Wat je niet hebben mocht, of van hun gading was, werd je ontnomen. Reclames waren niet mogelijk. Je moest dus verstoppen wat je wilde bewaren, hetgeen bij verhuizingen wel moeilijkheden opleverde. Vooral omdat je later bij een verhuizing 1 of 2 maal werd gefouilleerd, en al je bezit werd doorzocht. Maar onze vindingrijkheid was groot.

5.2 Kamp 114 - *Djangaree*, Jan.'44

Begin Jan.'44 vond de afvoer van velen naar *Siam* plaats (*omdat de rail verbinding klaar was sinds half Oct.'43*). Nu had ik in dit kamp slechts tweemaal *malaria* en eenmaal *denge* gehad, voelde me fit, en ik bleef dan ook in het kamp. Daaruit ging ik op 8 Jan.'44 met twee andere officieren en 200 man naar *Djangaree*, dat is kamp 114 km.

Daar was het elken dag uitrukken met je groep, soms 100 man, onder andere naar een *brug* die versterkt moest worden. Als de trein er langzaam overheen reed ging het dek 10 tot 15 cm heen en weer. De geniejappen konden geen schoorlengte berekenen, en zo moest ik ze Pythagoras en worteltrekken leren. Je kunt nagaan dat door zulke heren wel 'mooie' bruggen gebouwd werden... Er waren wel japanse officieren die langs kwamen en schetjes gaven van de nodige verbeteringen, maar de manschappen snapten daar niet veel van. En dan waren er nog onder ons, die hoog opzagen tegen het gepruts van die sukkels!

Later bestond het werk uit het verbreden van de dijk-kruin, dus *talud* aanzetten, of doorgravingen verbreden. Als commandant bestond je werk uit het 'buffer' spelen tussen de jappen en je mensen, het bij elkaar houden van de gereedschappen (die de mensen altijd lieten slingeren - tot hun eigen nadeel), en als je op de hoogte was, de mensen betere werkmethoden te leren. Maar de indo-europeanen zijn hardleers en stom-eigenwijs.

Het eten was in dit kamp beter, want de fourage kwam uit *Niki*. We zaten nu namelijk in *Siam*. Ook de ligging van het kamp was beter, nl. op een rots helling, met propere hutten. Bovendien had de cantine wel eens iets uit *Niki*, en was er *ersatz* koffie van gebrande rijst, ook wel *kra-koffie* genoemd, die we zelf al langer maakten - als er tijd was - maar zonder suiker.

Vooral toen ik half Feb.'44 bij de binnendienst kwam, voelde ik me hier goed thuis. Met een andere officier verdeelde ik het werk en had toezicht bij aanleg en onderhoud van latrines, pissoirs (bamboe buizen met reservoirs), af-

valkuilen, allerlei bouwsels, de houtploeg, kerkhof onderhoud, drainage, enz. Werkelijk prettig en constructief werk. Bovendien bleef ik groeps commandant, zodat ik dus wel flink wat te doen had, maar ik kon met m'n groep goed opschieten.

We kregen drie keer per week, 3 maanden lang, een japans schendblad genaamd "*Greater Asia*". Als je tussen de regels door kon lezen en je niet, zoals velen, liet verontrusten door de 'headlines', dan merkte je dat het goed ging.

's Nachts was het koud, maar overdag snikheet. Om te baden maakte je een tochtje van 15 minuten langs een steile helling naar het dal; zelfs dat deed ik op mijn 'klompen'.

Al met al was het een kamp om op adem te komen, en je met je toestand te verzoenen. De kamp commandant was een niet ongeschikte jap.sgm (sergeant majoor), en de Hollandse commandant was overste *Platte*, die we in de beide volgende kampen ook gehad hebben, en die tegenover de jap dorst op te bieden.

Ik moet nog even van die jap genie-soldaat vertellen, waarmee we geregeld uitrukten voor ik bij de binnendienst kwam. Hij vroeg me vaak om advies voor het werk, maar paste dat zonder nadenken toe. Zo had ik hem eens verteld dat een kuil het beste te dichten was met de steenslag die de volgende dag zou vrijkomen bij het verwijderen van een doorgraving in de rotsen. Later liet hij de grond van een doorgraving over 170 m ver dragen om de kruin van de dijk te verbreden, in plaats van die vlakbij te laten graven. Hij zag niet waar de grens van het te bereiken voordeel lag, en ik kon 't hem ook niet aan z'n verstand brengen, want dan werd hij kwaad en begon soms te slaan. Wat hij dan later weer goed wilde maken. Soms chikaneerde hij ook hevig met de opgegeven taak, om je langer aan 't werk te houden.

Maar omgekeerd mazzelden (*saboteerden*) we van jewelste. Telefoon palen, boomstammen, bamboe, kistjes of manden (die later natuurlijk zouden rotten) werden in het dijklichaam verwerkt. Hij begreep er niets van hoe je in zo'n korte tijd zoveel m^3 aan kon zetten. Het was een spel van geven en nemen. Zware boomstammen wegruimen en bamboe stronken weghalen (soms 3 m diameter en 1 m diep) behoorde ook tot het werk. Gereedschap was echter slecht en weinig, zodat er wel wat fantasie nodig was, net als bij het ML-werk in oorlogstijd op Java.

Wat ik zelf niet mee maakte maar van de dokter hoorde, was wat de *F-force* overkomen was op hun tocht van Singapore naar Siam (3600 Aussies en 3400 British POW militairen uit Singapore *Changi* camp, – zie :

<http://www.cofepow.org.uk/pages/asia.thailand6.htm>)

Ze waren in *Ban Pong* aangekomen en hadden van daar naar de grens Siam-Birma moeten lopen, bijna 300 km. Onderweg in *Niki* brak cholera uit, maar

ze moesten door en lieten hun stervenden en doden langs de weg achter. In *Djangaree* overleden er 600 van de 2000. De jappen staken twee barakken in brand (kamp 120) terwijl in één ervan nog levenden waren. Bij de waterput stond een schildwacht, geen zieke mocht daar komen. Als je weet dat een cholera patient zeker 10 liter vocht per dag nodig heeft, weet je de rest wel. Later heb ik de massa graven laten verzorgen.

Ook de jappen en de Birmanen hadden het te pakken (cholera). De laatsten zijn ook al echte Aziaten! Ze stuurden hun zieken zonder eten, drinken of dek het oerwoud in. Toen later onze mensen in die buurt hout voor de locomotieven moesten zagen en hakken, vonden we daar een *knekel vlakke*. Maar de Hollanders hadden geen cholera gekregen. Trouwens ook in Siam vielen onder de Hollanders heel weinig cholera slachtoffers. De goede injecties in Java, en bekendheid met de gevaren van de tropen, waren belangrijke voordelen.

5.3 Kamp 105 - *Anugganaung*, 22 Maart'44

Op 22 Maart'44 vertrokken we uit *Djangaree*, nadat we 4 dagen hekkesluiters waren geweest, en het naar onze begrippen goed gehad hadden. Juist een paar weken daarvoor was ik begonnen met een aparte officiers barak te bouwen (voor 't eerst in Birma toegestaan). Maar die moesten we half afgemaakt achter laten. Later zeiden ze altijd dat als Lt. *Benschop* ging bouwen een verhuizing op til was.

In de droge tijd was een wandeling van 114 km naar kamp *Anugganaung* op 105 km, waar we nu naar toe gingen, een peuleschilletje. Ik had in 2½ maand geen malaria gehad, en voelde me goed fit. In dit kamp werden alle nog in Birma aanwezige krijgsgevangenen samengebracht, om naar Siam te worden afgevoerd. Slechts 850 man zouden achterblijven, die terug moesten voor twee maanden naar kamp 62. Daar behoorde ik ook bij! We zagen er enorm tegen op : wéér een regentijd in Birma, terwijl de anderen naar Siam gingen, waar het veel beter was wat betreft voedsel, en ook werk. Daar kwam nog wat bij:

Op 23 Mrt.'44 stonden we 's morgens om 7 uur op het appèl, en toen kwamen er 2 *Liberators* over (bommenwerpers) die, na een rondje te hebben gemaakt, bommen gooiden en mitrailleurden. Grote consternatie na de aanvankelijke vreugde: een dode in het kamp, een ieder stoof het kamp uit en de bosjes in, naar het dal om een goed heenkomen te zoeken. Toen werd ook nog de omgeving van het kamp gemitrailleerd, maar gelukkig waren we al verspreid. Een misser van de Inlichtingen dienst : men zag ons uit de lucht voor jappen aan!

De zenuwen waren gespannen, en meermalen was er lucht alarm in de komende dagen. Sommigen hadden het zó te pakken dat ze dag en nacht in het dal bleven, en alleen 's morgens en 's avonds eten haalden of lieten halen. Dat kon, want er was bijna geen werk meer. De jappen zaten in een rots, en lieten eten door hun oppassen aanvoeren. Door de doktoren werd wel ernstig gewaarschuwd tegen het grote gevaar van *malaria*. De kans om daaraan dood te gaan was veel groter dan in het kamp, maar dat hielp niets. Sommigen waren als door een obsessie gegrepen - ook enkelen uit onze groep - waarvan er één niet meer goed snik was (hij is later overleden aan malaria).

Zelf heb ik op 26 Mrt. en 3 Apr. een hevige malaria aanval gehad. En als je dan in de tropische hitte, met meer dan 40 graden koorts, in een ontzettend stoffig kamp langs een weg van meer dan 400 m je zo snel mogelijk uit de voeten moet maken voor de vliegtuigen, die je in de verte al andere kampen hoort bombarderen en die binnen 1 of 2 minuten boven je hoofd zullen zijn, dan voel je je behoorlijk opgelaten. Naar behoren zien of lopen kon je niet, maar als 't moet dan kan alles.

Ondanks de grote verspreiding in het bos werd op 5 April toch iemand gedood. In het kamp vond je heel wat 12.7 mm's (amunitie). Wij die bleven hadden er weinig zin in, maar wie naar Siam ging voelde zich gelukkig. Langs de hele lijn in Birma werden de kampen nl. te grazen genomen. Overste Platte protesteerde wel, maar dat hielp niets. We hadden allen schoon genoeg van Birma met z'n regen en z'n rimboe, enz. Zelf had ik er ook niet veel vreugde beleefd!

Toch hebben we daar niet enkel ellende gehad. Het is niet altijd zo slecht geweest. We zochten mooie orchideeën toen we in kamp 114 zaten. Soms had ik wel 7 bloeiende soorten. Voorts wilde vruchten zoals pruimen, dadels, salak, doekoek e.d. Soms werd er een aapje gegeten. Je trachtte er altijd wat van te maken.

5.4 Kamp 62 - *Longshii*, 14 Apr.'44

Zo langzamerhand ben ik echter helemaal afgedwaald. Het is half April'44 en we zitten in kamp 105. Velen zijn afgevoerd naar Siam, en op de 14^e moesten wij per trein terug naar *Longshii*, kamp 62. Nieuwe hutten waren er door Birmanen gebouwd, wel erg laag, het was net een poppenkamp: je had 1.9 x 0.6 meter per man. Maar het kamp was in de regentijd niet zo modderig, met een *kali* (sloot) er langs, wat gemakkelijk baden betekende. En het eten was niet slecht, zelfs smakelijk omdat we wat uien kregen, en boontjes. Bosbladeren hebben we in dit kamp niet meer zoveel hoeven te eten, we zochten ze nog wel

voor het maken van '*sambal*' (scherp kruid).

Een maand of twee hebben we daar inderdaad gezeten. Toen gingen er 600 man weg, maar 250 bleven, waar ik ook toe behoorde. Er kwamen groepen uit Siam ter versterking, die in onze ogen blozend en gezond waren (wat wen je aan magere en grauwwkeurige mensen om je heen - als je niets anders ziet). Maar zij waren door malaria in één maand zó aangegrepen, dat ze gauw weer terug moesten. Er bleven maar zo'n 300 over, waarmee we bleven tot Sept.'44.

Wij hadden ook wel *malaria*, ik zelf bv. geregeld om de 18 à 21 dagen. Dat was nog weinig, want sommigen hadden perioden van 10 tot 12 dagen. Maar blijkbaar waren we een uitgezocht stel doordat we enkele malen de gelegenheid hadden om de zwakkeren af te voeren.

5.4.1 Binnendienst

Het werk bestond uit het maken van een brug, en na de overstroming: opnieuw hetzelfde. Voorts de aanmaak van stookhout voor de locomotieven. Maar ik heb er niet aan meegedaan, want ik was al die 6 maanden bij de *Binnendienst*, eerst met een ander - en de laatste drie maanden alleen als baas. Behalve de houtploeg van 14 à 20 man, die hout kapte voor de keuken en de bewakings jappen, had ik nog zo'n 25 - 100 man, afhankelijk van de hoeveelheid werk.

En dat omvatte heel wat: latrines, pissoirs, afvalkuilen, drainage putten, bouwen van kleinere hutten voor allerlei doeleinden: een 200 mans hut (in 320 man-uur), metselwerk in de keukens (alle grondstoffen zoeken in de omgeving), een broodoven, een *taugeh* installatie, *mochi* blokken, touwslagerij, manden-, klompen-, klee- makers, schoenmakers, kappers, koffie- en suikertent, timmerlui, smid- en blik slager, tonnenmaker, en allerlei mogelijk ander werk.

Uit staalbladen heb ik vier grote trekzagen laten maken. Oude vijlen liet ik uitgloeien, afslijpen, opnieuw kappen en harden. We maakten dokters gereedschap, bv. een complete strek inrichting voor iemand met een gebroken dijbeen, inclusief de pen die door het been geslagen werd. We maakten vishaakjes, japanse houten hoofdkussens, kisten, kratten, spijkers, cigarettens handrol machines, onderscheidings tekens; zo gek kon je het niet bedenken of we maakten het. Ik had een aparte barak laten bouwen als werkplaats, waar ook mijn mensen woonden. De doktoren noemden dat de *kampong tjina* zoals in Indië, en wij waren de *kepala tjina*, zoals in Indië de majoor der Chinezen in het Chinese kamp heette.

Wat betreft de materialen voor dat alles moest je steeds jezelf weten te behelpen (*improvisatie dus*): er was gewoon niets! Spijkers bv. maakten we uit bij de bruggen gevonden ijzerdraad. We hadden daar onze eigen *snirk-*

standjes, waar soms een hond bereid werd, sambal gemaakt, enz. Een keer had ik een paar fuiken en schorren laten maken, en in enkele keren haalden we meer dan 500 visjes op. Met wat van de jap gebietste olie hadden we het goed. Ook werd er geregeld gehengeld, vaak 's avonds in het donker, met een rookvuur tegen de muskieten. Eén keer werd er een grote *gaboës* gevangen met een *parang* (kapmes) en een olielampje, 's morgens vroeg. Het dier kwam op het licht af en kreeg een dreun op z'n brede kop met het kapmes. Lampolie hadden we genoeg, een hele drum was op de jap heroverd. Op enkele meters van mijn slaappleaats had ik een altijd brandend vuur - de jongens zorgden voortdurend voor grote houtblokken. Verder een regenton met alles wat voor wassen en baden nodig was.

Mijn bed was een *bandoe*, ca. 40 cm boven de *ploepoeh* - die had ik in alle werkkampen steeds gemaakt, met het voordeel dat je minder last van wandberen (?) had, behalve dan nog het gerief ervan. In één woord, ik had het er uitstekend naar m'n zin, en betreurde het toen we eind Sept.'44 weg moesten. De japanse kok van de jappen keuken had me natuurlijk ook steeds nodig, maar betaalde daarvoor met suiker, eieren, mochi-koeken, e.d. Op een gegeven ogenblik heb ik geregeld dat de jappen, voor wie we steeds van alles moesten maken, daarvoor wat zouden betalen aan de jongens die eraan gewerkt hadden. Toen dat later niet meer mocht, liet ik ze betalen met cigarettten en biscuits, vooral toen ik een grote gedenkpaal met japanse ideograven e.d. moest maken, die was 4 m x 30 cm rond (alles zagen, hakken en disselen uit een zware stam).

In dit kamp kregen we voor 't eerst meel (rijst, mais en *tapioca*) en wilden de jappen dat we voor hen en ons *brood* maakten - om de andere morgen brood of pap. Dat was een evenement. Van drums, poreuze stenen, klei, zand en stroo-haksel maakte ik een oven, die goed heeft voldaan. We kregen hier ook voor 't eerst een zending van het Amerikaanse Rode Kruis. Wel is waar drukten de jappen er veel van achterover, en kregen we maar 1/3 van wat ons toekwam, maar niettemin was dit bewijs van voortbestaan van de civilisatie een vreugde op zichzelf. Wat een heerlijkheden waren er toch nog op de wereld! Ik ruilde cigarettten tegen boter en bouillon, en de Engelsen waren zó gek op die cigartetten dat je er een behoorlijk voordeel aan had.

Een algemeen menselijke trek is, dat je steeds de prettigste zaken onthoudt, en de nare vergeet. Zeker heb ik dan een prettige jeugd gehad, want daar weet ik nog heel wat van. Maar ook *Longshii*, althans voor mij, was een prettig kamp want ik zou er nog heel wat meer van kunnen vertellen. Maar wellicht wordt het dan voor jullie vervelend. Enfin, je kunt er altijd naar vragen als je meer wilt weten.

Eens maakten we een bijzondere gebeurtenis mee. In de verte scheen het te

regenen, maar sommigen dachten aan vliegtuigen. Het bleken echter vluchten *walang sangils* (tor) te zijn, die enkele dagen lang overkwamen. Dat is een soort kleine tor met een ontzettende stank. Die vluchten waren soms 7 km lang (naar schatting) en zo breed als je maar kijken kon. En ze kwamen steeds lager, tot even boven de barakken. We zouden opgelaten geweest zijn als ze in het kamp zouden zijn neergestreken.

Rijst en uitjes werden in natura verstrekt. Op de *balé-balé* (vlonder, vloer van bamboe) kookte elke *kongsie* (samenwerkend clubje) in een oventje gemaakt van een 5-gallon blik. Dat was een door ons ingevoerde gewoonte in dit kamp, voor het 'snirken' (kokkerellen) zowel als voor rookvuur tegen muskieten.

5.4.2 Banjir (stortbui)

Ook hebben we er enkele *bandjirs* (stortbuien) meegemaakt, dat is zware regenval - als het water in grote massa's van de hellingen komt. In een paar uur stijgt het kali-peil dan met enkele meters! De derde bandjir, eind Aug.'44 liep uit op een innundatie van een gebied van 2 x 2 km, met een enorme stroomsnelheid. Dat duurde een dag of drie. Alle vier bruggen over de twee kali's gingen er aan, ook de ijzeren brug op beton pijlers. In het kamp stond het water 50 cm hoog. Je behoeften deed je gewoon van de balé-balé af. De keuken stond onder, alleen de oven werkte nog - waarachter de bakkers al die tijd gestaan hadden.

Toen de middag van de overstroming het water kwam opzetten, vroeg m'n gereedschappen baas - een aardige en handige jongen - om even weg te mogen. Een poosje later was hij de bezitter van een paar kippen, op de jappen heroverd... Zijn argument was: "Bij de overstroming wordt alles weggespoeld en weten ze toch niet waar het blijft". En inderdaad, wat niet goed vast zat ging mee met de stroom; en ook wat vast zat, zoals de cantine, ging er soms toch aan.

Je kan je moeilijk een voorstelling maken van de krachten die hierbij optreden. Het is geen gewone overstroming, maar het water gulpt met kracht en grote snelheid door alles heen. We liepen piemelnaakt met veel moeite er doorheen. Eens werd ik, toen ik op een knie viel, over enkele meters over de grond meegesleurd. Toch was het wel lollig; je hebt nl. weinig of niets meer te verliezen, en al lang geleerd je in alles te schikken. Uren stortregen kon je niets schelen, als je maar niet meer dan *tjawat* (schaamlapje) en eventueel klompjes aan behoefde te hebben. Ik ging er met plezier in baden, al was het steenkoud. Typisch is ook de psychologische uitwerking van een regenbui: idereen wordt rumoerig, en sommigen hebben de grootste lol.

In Birma kon je de laatste tijd niets kopen, en zo kwam ik met 140 Rs aan, die ingewisseld werden tegen 150 Bath (*Tical*, de Siamese munteenheid). Daarmee was ik een *Richard* (Rijkaard) en liet het breed hagen. De eerste week at je je gewoon ongans aan al die lekkere dingen. De meesten kregen het dan ook prompt in hun buik, maar ik ben klaarblijkelijk nog bestand tegen spijkers met gestampde rail...

5.4.3 Cantinebaas

Het was een aardig kamp, met bomen, een begraafplaats met bloemen, een kerkje e.d. Het was dan ook het grote ziekenkamp *Chungkai* van Thailand geweest met de Japanse hoofdkwartieren. Het duurde maar een paar weken of overste Platte vroeg me de Hollandse afdeling in de cantine over te nemen van een officier die naar een werkkamp in Siam ging. Dat omvatte een sambal-, een koffie- en een toffee- bedrijfje. Later vroegen de Engelsen me ook de rest van de cantine keukens over te nemen. Toen werkte ik met 32 Engelsen, Aussies en Amerikanen en 16 Hollanders. Sommigen waren beroeps banketbakkers, legerkoks e.d. Met wat fantasie was er met de beschikbare zaken veel te maken. De aardigheid zat'm in het uitbreiden van het programma - assortiment. Speciaal met de Aussies verzoon ik dan een fancy naam.

We hadden een afdeling voor soepen, mah-mae, chutney's, enz; ook een bakkerij voor brood en diverse cakes, tot taarten toe (voor de jappen, en op bestelling voor jarigen); een 'pastry' waar we gebakjes maakten, een afdeling voor jams, vruchten sla, lemon curds, mince-meat, ginger beer, en al dergelijke zaken. Niets ging verloren, alles werd gebruikt, en van alles - tot de schillen toe - kon je wat maken. Dan was er een meel-malerij (rijst en soja), specerijen bewerking, marmelade, diverse toffee's en teng-teng, pindakaas, sambals, beigneés', kolak, thee, koffie, tamarinde, gelly's enz. Soms maakte ik wel eens een visschotel, maar vis en vlees had ik bijna nooit. Eén keer de (in Indië zo duur betaalde) leguaan. Het was een druk maar lolig bedrijf. De stijgende prijzen maakten het moeilijk om goedkoop iets te leveren. De suiker van de *Siwalen palm* ging toen van 24 naar 60 tical per 4 Eng.gallon (thans 170 tical!), en zo ging het met alles.

5.4.4 Geheime radio

Dan was er nog iets bijzonders, nl. *geheime radio*, met voor officieren eens per dag omzichtig de ontvangst van nieuws in telegram stijl. We dokten (betaalden) voor de nodige onderdelen. Zo kwamen we op de hoogte van de

inval in Frankrijk (*D-day* 6/6/44), in de Philipijnen (*MacArthur*), de actie in Burma, enz. Dat was moedgevend! En op *Nieuwjaar* 1 Jan.'45 hielden velen het er voor, dat dit het laatste jaar zou zijn. Je durfde er bijna niet in geloven...

In die tijd, eind '44, kwamen er telkens bombardementen op plaatsen in de omgeving, met groepen van soms meer dan 20 vliegtuigen. Eens was er een goed opgezette aanval van enkele uren, op een afstand van een paar km. Op-slagplaatsen van olie, benzine en munitie, alles ging de lucht in. Vanuit ons kamp (*dat met rust gelaten werd*), blijkbaar bekend aan de geallieerden, konden we alles duidelijk volgen.

5.4.5 Kerk dienst

In het kamp kerkje was elke maandag dienst (vrije dag). Een paar van onze mensen, die in staat waren om een preek te maken, preekten dan. De beide Hollandse dominees zaten nl. in een ziekenkamp. Avondmaal vierden we met de Engelse *Presbyterians*, en elke avond was er een avondwijding. Dat was in de werkkampen maar zeer ongeregeld mogelijk.

Op oudjaar 31 Dec.'44 had het Hollands personeel mij 's avonds uitgenodigd, na de kerkdienst. Ze hadden een mooie cake gebakken, en imitatie oliebolletjes van prima kwaliteit. De cake werd mij met een aardige speech overhandigd. Oliebolletjes en koffie gingen rond, we zongen liedjes en het was echt gezellig. Met Kerstmis maakten we op één dag 3000 cakes glacé, en 2000 voor de Engelsen onmisbare 'mincemeat pies', alles voor 'Christmas Eve'. Om 3 uur 's morgens draaide de zaak al, in een behoorlijke kou, maar bij een oven of *wadjan* is het dan best uit te houden. Het was een oase, dat *Chungkai*.

5.5 Kamp *Tamarkan*

In het begin van 1945 werden de jappen steeds vervelender. Boeken moesten afgestempeld worden, papier en potlood mocht je niet meer hebben, enz.

Eind Jan.'45 gingen we naar kamp *Tamarkan*. We moesten bijeen gebracht worden in het officiers kamp te *Kamburi*, maar omdat we administratief via *Tamarkan* moesten, ging het ook in werkelijkheid zo :

Chungkai → *Tamarkan* → *Kamburi* terwijl we van *Chungkai* via *Kamburi* naar *Tamarkan* reisden! Juist toen had ik weer een malaria aanval, en hoefde niet te lopen. In *Tamarkan* bleven we slechts enkele dagen, om 3 Feb.'45 toch naar het kamp bij *Kamburi* te gaan. Ca. 3000 man kwamen daar samen, met

later zelfs nog officieren uit Saigon : daar was nl. de Hollandse japan-party gestrand.

We moesten zelf hutten bouwen en het hele kamp inrichten. Ik werkte in de bouwploeg, maar 't werk was niet zwaar - het eten aanvankelijk niet slecht, een vrij goede cantine, en ik had een ruime beurs. Ons ontbrak alleen nieuws, berichten van thuis en vrijheid. De Engelsen kregen blijkbaar soms wel wat te horen, maar dat wilden ze niet aan ons doorgeven (*dat noemen ze 'allies'*)! Mijn ervaring van de laatste vier jaar is, dat als volk in z'n geheel het verwenne knapen en eigenwijzelingen zijn, hoewel er goede en flinke kerels onder zitten.

Met mijn gemèleerde groepje in Chungkai werkte ik zeer prettig en had vaak de grootste pret. Het leven was nu vrij eentonig. Langzamerhand werden de jappen steeds vervelender, met allerlei onplezierige maatregelen, zoekingen enz, zodat je alles moest verstoppen. Ik deed dat in een deken die tot slaapzak genaaid was, en die de hele dag buiten hing. Daar keken ze niet.

Mijn *trouwing* had ik eerst in de band van m'n slof, en daarna in een garenklosje. De echte Thaise klosjes hadden maar weinig garen en een dik lijf. Vele andere schuilplaatsen werden gefabriceerd, bv. een dummy bamboepoot onder de balé-balé. Je moest nl. de waardevolle voorwerpen afgeven, maar of je ze ooit terug zou krijgen was een open vraag. Verder mocht je zo ongeveer niets meer hebben. Het werd gewoon echt vervelend.

5.5.1 Parachutisten, pamfletten

Het eten werd steeds slechter, hoewel Siam genoeg kon leveren, maar de jappen stonden slechts heel weinig voor de cantine toe. Veel dingen werden verboden, zelfs godsdienst oefeningen. Eens hadden we 14 dagen lang barak-arrest, niemand mocht eruit. Er waren nl. sigaretten peukjes op het terrein gevonden!

Ons is gebleken dat dit een smoes was : de jappen waren van plan, vermoedelijk naar aanleiding van bombardementen op Japan, om alle officieren van kant te maken. De geallieerden hadden 400 *parachutisten* in de heuvels NO van Kamburi aangevoerd om ons te beschermen. Maar dat wisten wij toen niet, gelukkig maar...

In de werktijden (10 - 13, 15 - 18 uur) mocht je niet liggen, lezen, kaarten, schaken of wat dan ook. Omdat je binnen moest blijven had je niets te doen. Toen begon men met : wie en wat is dat. Dat mocht ook niet, je mocht geen groepjes vormen. Geen lachen en fluiten meer, dus alleen zitten in de barak, en ademhalen alleen geruisloos en bij tussenpozen!

Zo begon het lang te duren. Soms moest men voor een kleinigheid dagen lang in

de houding bij de wacht staan. Een overste werd een arm stukgeslagen omdat hij tijdens een luchtaanval op Tamarkan en het uitwerpen van *pamfletten* uit de schuil loopgraaf kwam. Toen mochten we niet meer de schuil loopgraven in. Op een goede dag stond er een locomotief vlak bij het kamp tijdens een aanval. Er werden 10 bommen op gegooid, ik zag ze tot op het laatste moment vallen (interessant gezicht). Toen een duik. Maar natuurlijk was het mis, en kwamen de bommen in het kamp terecht. Dat kostte ons enkele doden. Eén bom viel in een gedichte latrine: wat een smurrie!

In een ander kamp, *Nakon Paton*, waren voordien bommen gegooid die bijna 100 doden eisten. Ook *Tamarkan* had z'n beurt gehad. Langs de lijn was het niet minder. Zo werd een trein met krijgs gevangenen gemित्रailleerd en gebombardeerd. Vooral op 8 Dec.'44 en in Jan.'45 deden ze hun best. Treinen en bruggen waren de doelen, maar het werpen van de Engelsen was treurig! Diverse aanvallen pleegden ze o.a op de brug bij Tamarkan en de luchtafweer aldaar, met bepaald slechte resultaten. Na wat ik van de RAF in Batavia had meegemaakt verwonderde me dat niet meer.

Met vier man hebben we aan een dozijn anderen in *Kamburi* een protestantse *catechisatie* gegeven, op nieuwe basis. Over het algemeen was de belangstelling voor geestelijke zaken gering, anders dan in de eerste maanden van de krijgsgevangenschap.

Chapter 6

Naar *Nakon Pathon*, de bevrijding

6.1 *Nakon Pathon*, eind Jan.'45

En zo sletten we ons leven van hopen en wachten. Toen, het was begin Juli'45 geworden, kwam er weer leven in de brouwerij. We zouden nl. gaan verhuizen naar een kamp 80 km NO van Bangkok: *Nakon Pathon*. Er waren al een paar groepen naar toe, en wij - als derde - gingen er de 26^e 's avonds heen. Die reis duurde 4 etmalen, en dat was kort want andere groepen hebben er een week over gedaan. 's Nachts op open wagens naar *Nakon Pathon*. Daar een paar uur op stapels rails trachten te slapen. Toen door naar *Nakon Chaisri*. De brug was daar kapot, en we moesten de grote kali over, langs een zwiepende rottan *hangbrug*. Veel jappen barang moest ook over. Ze hebben ons daar in de kenteringshitte behoorlijk afgebeuld, zodat er een paar flauw vielen.

's Nachts sliepen we in een klappertuin, waar de invloed van eb en vloed zó merkbaar was dat midden in de nacht de helft onderliep: grote consternatie. De volgende dag weer laden, en andere corveën verricht. Ik was adjudant van de kapitein, en had het wel druk, maar met ander werk voor de mensen en niet voor de jappen, dus minder onaangenaam.

Van niet-officieren die daar aan de brug werkten hoorden we nieuws en kregen we pamfletten. Elke dag kwamen er uitgeteerde zieken en stervende jappen langs in grote groepen. Over de reis van *Moulmein* tot *Bangkok* deden ze drie maanden! Wat een menselijke ellende - het deed je denken aan de dieptepunten die wij in Burma hadden doorgemaakt. De jappen waren voor hun eigen mensen al even wreed, of wreder, als voor ons. "Zieken kunnen beter sterven" deed bij hun nog altijd opgeld. Verplegers waren er niet bij. Ze moesten zelf hun rijst en water koken. Velen konden dat niet, en verrekten - elke dag stierven er.

Toen ik met een 5-gallon blik thee langs kwam, kon ik het niet laten dat uit te delen, hoewel sommigen van ons het mij kwalijk namen, en sommige jappen het wilden beletten. Het deed me denken aan een groep chinezen, die een paar jaar eerder uit Malakka in kamp 108 aankwamen. Ik sprak hun *mandoer* (leider): ze waren door de jappen gedwongen - en hij gaf me te raden hoe groot zijn groep van 30 man was geweest: dat bleek 300 te zijn!

's Avonds kwamen we in *Bangkok Noi* aan, en gingen per boot naar *Klong Toi*. Daar kregen we in de na-nacht enkele uren 'rust', maar er waren zóveel muskieten dat je niet slapen kon. De volgende dag weer corvée, en om 11 uur in de goederenwagons, waar de hete zon op stond. Maar pas 's avonds om 9 uur gingen we weg. En zwéten! Ik was er tegen bestand om m'n ransel over m'n blote body te dragen, en ik liep dus alleen in mijn broekje en oude schoenen: de enigste manier om tegen zo'n bedrijf bestand te zijn. Toen enkele vliegtuigen in de buurt bombardeerden mocht je de wagons niet uit. Gelukkig behoorde ik tot de groep die zich niet meer liet opwinden.

Om 's nachts 3:30 uur kwamen we op het station aan de lijn Bangkok - Saigon, waar we moesten uitstappen, om in NW richting een wandeling van 76 km te maken, en om 5 uur gingen we op mars, met je bezit op je nek. Dat hebben we in bijna 22 uur gedaan, de laatste 5 uur in regen en modder. Zeker geen slechte prestatie, na $3\frac{1}{2}$ jaar krijgsgevangenschap, slecht schoeisel, 3 van de 4 nachten geen slaap, en zware bepakking met weinig eten. Velen waren dan ook doodvermoeid. Eén viel neer, en z'n barang werd door de jappen in de *sawah* (rijstveld) gegooid - met een touw werd hij 10 m voortgetrokken, geslagen en getrapt, en ten slotte in z'n gezicht gepist. Zo waren die 'heren'.

De laatste uren heb ik nog iemand die nachtblind was, en veel blaren had, mee gezeuld. Een paar km vanaf het kamp begaven m'n schoenen het, en ging het op blote voeten verder. Maar we kwamen er ten slotte, in diepe duisternis, regen en modder. Na een dag rust was het weer $8\frac{1}{2}$ uur per dag werken. Je liep 25 - 30 km per dag, de helft ervan beladen met zware bamboe, in de brandende zon, met *tjawat* aan, en velen op blote voeten. Zó werden zelf koelies nooit behandeld. Maar het kamp moest grotendeels nog gebouwd worden. We lagen op de grond en hadden slecht te eten. Er was bijna niets in de cantine, en een heel slechte water situatie: alleen water als het regende, en de latrine loosde op die waterloop. Putten waren nog niet gegraven. Als ik 'cantine' schrijf, moet je denken aan een héél klein *tokotje* (winkeltje) waar wel eens iets groepsgewijs te koop was.

6.2 De grote dag: 16 Aug.'45

Op 1 Aug.'45 begon dit 'bestaan' voor onze groep, en 15 Aug. kregen we de eerste rustdag. Meestal was het 'rustdag' eens per 10 dagen, later eens per 7 dagen, maar dan moest je toch allerlei kampwerk doen. Ondertussen had ik een verzwering onder de bal van m'n voet gekregen, met 7 dagen rust als gevolg. Het genas wonderwel nog snel ook. Administratieve zaken deed ik toen, want ieder moest werken. — Hoe lang zou het nog duren? Misschien tot 't eind van het jaar? We wisten het niet, maar de hoop leefde. Een enkele keer kwam er een gerucht-bericht door.

Juist had ik 14 Aug.'45 mijn 38^e verjaardag gevierd, met wat rijst en de belofte aan m'n *kongsie*-genoten om in betere tijden te tracteren. De vorige verjaardagen waren toch altijd nog iets beter geweest.

De 16^e Aug. begon als elke andere dag: in het donker opstaan en wat rijstepap eten. En met daglicht : aangetreden staan voor het werk op een terrein, waar je hels werd van de *agas* (heel kleine vliegjes die bij duizenden het leven volkomen ondragelijk maakten door hun venijnige steken). Ik werkte in het kamp aan het indekken van barakken met *atap*. Velen liepen 'op de bamboe'.

Drijfnat kwan ik 's avonds om 7 uur de hut in, die op stelten stond. Iedereen vertelde aan iedereen wat er 's middags gebeurd was: de japanse commandant was per auto in het kamp gekomen, en had vier officieren, die al meer dan een etmaal op wacht stonden, zó maar weggestuurd. Toen was hij weer weggegaan. De minderen, die 7 km verder in een groot kamp zaten, waren met werken gestopt en hadden onze mensen toegeroepen dat 't afgelopen was. Bamboe was er niet gedragen. De (Koreaanse) bewakings jappen hadden zich dronken gezopen aan *lao*, enz. enz.

Het was bijna niet te geloven! Niemand had het zo gauw verwacht. En toch was alles ánders dan wanneer geruchten, zoals vaak gebeurde, het kamp waren binnen gekomen en doodgebloed. Er hing iets in de lucht. Later hoorden we dat de commandant van de parachutisten, die bij de heuvels rondom ons kamp verborgen waren, 's middags in het kamp geweest was, vermoed als 'krijgsgevangene', en de Engelse commandant een en ander had meegedeeld.

's Avonds laat kwam het officieus af, het grote nieuws, het ongelooflijke!

... De jappen hadden nog niets gezegd, het werk zou doorgaan op de 17e.

Maar ja, het lag je niet meer: zelf kon ik geen spat uitvoeren. En 10 dagen lang heb ik weinig kunnen eten of slapen. Pas op de 17e werd het door de jappen meegedeeld. Het werk stopte, en 's avonds was er één dienst voor Protestant en Katholiek, in het Engels en in het Nederlands. Daarna werden plechtig de volksliederen gezongen.

Er heerste goede discipline, met het uur kwamen er nieuwe mededelingen af. De *Rode Kruis* goederen die de jappen zo lang voor zichzelf hadden vastgehouden, kwamen los. We kregen varkensvlees, de *toko* (winkel/cantine) kon allerlei dingen bestellen, enfin - je wist niet meer waar je aan toe was. Het voelde alles nog zo vreemd aan. Toch kwam er nog niet veel verbetering in de tweede helft van Augustus.

Op de 17^e haalde ik mijn *trouwing* te voorschijn, maar de zaak nog niet geheel vertouwende heb ik het klosje nog een dag bewaard. Toen bleek dat weg te kunnen!

6.3 De 'OK-rit' naar Bangkok

Op 29 Augustus gingen we per vrachtauto naar *Bangkok*. Als je 3½ jaar gewend bent om bij verhuizingen door de jap te worden opgezweept als slachtvee, lopend met je geringe en armoedige zootje op je nek, en geslagen als je 'contact' met de bevolking zocht, dan begin je zo langzamerhand je als een verworpene te voelen. En toen we dan ook met een vrachtauto uit *Nakon Nayok* vertrokken, wist je niet hoe fijn je het had: overal juichte de bevolking en riep **OK**, het enige Engles dat een Siamees buiten de grote stad scheen te kennen. En we konden ongestraft terugzwaaien! Halverwege stopten we, en we konden uitstappen en iets gebruiken in een klein gehucht - een ongekende luxe!

Als je pas in de tropen bent dan bedank je er feestelijk voor om iets aan te raken, of in zo'n stalletje te zitten. Maar niet wij! Voor ons was het een nauwelijks in te denken evenement: het deed bepaald onwenning aan. De hele rit was glorieus, en kreeg dan ook een speciale naam : *de OK-rit* .

6.3.1 Kamp humor

En nu ben ik aan 't einde van mijn lange verhaal gekomen. *Humor* heeft in het kampleven ook niet altijd ontbroken. Toen we pas krijgsgevangen waren betekende:

Maart = *moesoe* arriveert, alles rent terug (*moesoe* = vijand)

April = achter prikkeldraad rust Indisch leger.

Mei = mikado's einde in-zicht (wel even wachten, heren!)

Juni = jappen uit Ned. Indië.

In het kamp moest je elke jap groeten, en ons waarschuwings signaal was *rood voor*. In de tijden dat iedereen het in z'n buik had, waren er termen die niet voor herhaling vatbaar zijn. Dan waren er begrippen als *pelagra geheugen* -

velen kregen op den duur een slecht geheugen, of 'beri-beri brein'. De ziekte om steeds over lekker eten te praten heette *maagomanie*.

Onder de *oebie* knollen die we vaak als 'groente' kregen zaten soms heel slechte, met een eigenaardige smaak en lucht, en die werden dan 'oebiegânt' genoemd. Door er, zoals de koks zeiden, een strotje zout tegenaan te kwakken, kon je zulk eten wel door je keel krijgen.

Zo hebben we het *bamboe tijdperk* overleefd. Bouwsels van bamboe, allerlei mogelijke en onmogelijke gebruiksvoorwerpen idem. Zo bv. een *boeboek* (20 cm rond, 1 lid lang; ca. 50 cm) als waterhouder. In de hospitaals waren er pis-, poep-, en drink-bamboes; voor de administratie: schoongemaakte latten van grote bamboe om op te schrijven; en ten slotte de bamboe spruiten in de regentijd, als groente en voor 'sambal'.

Op nieuwjaar 1 Jan.'44 wenste men elkaar de 5 V's : Victorie, Vrijheid, Vrede, Vreten, Vrouw. In sommige kampen was er soms een ware vliegen plaag. De jappen bevelen dan dat alle zieken, en soms iedereen, een bepaald aantal vliegen per dag moest vangen en inleveren.

Toen kwam de fantasie pas goed los : sommigen kleefden gevangen vliegen op een schoteltje (van blad) en lieten dat bij de japanse wacht commandant zien, keerden het schoteltje boven de daarvoor bestemde mand om - en hadden niets meer te doen voor lange tijd. Anderen gaven aan de Thais door dat ze vliegen wilden hebben, een kleine bamboe vol vliegen kostte 1.5 *tical*, en ventten die in de barakken in 5-cent porties, met een goede winst! In één kamp had een bange Hollandse commandant drie groepen vliegen gecreëerd : vliegen van groep A moest iedereen vangen, groep B moest ook iedereen vangen maar waren niet door de jap geest, ze dienden echter om de jappen gunstig te stemmen; en groep C mocht je vangen, waarop een kleine premie stond!

Bladeren werden als WC papier gebruikt. Het volgende deed zich eens in kamp 108 voor : enkele planters van Sumatra afkomstig hadden wat tabaks zaad geplant. Hoewel het oud zaad was, kwam er toch één plant op, waarover ernstige beschouwingen werden gehouden. Op een kwade dag kwam er een 'Jan' in volle ren aan, in hoge nood, en rukte de mooie bladeren er af. Grote consternatie onder de belanghebbenden, harde woorden, en wat dies meer zij.

In *Tavoy*, eind '42 bij de Sumatra groep, was er een ellendige jap.commandant, (sergeant majoor) die een acute blinde-darm ontsteking had. Twee jappen masseerden hem, wat ze altijd, en bij van alles, deden. Omdat hij zo'n pijn had en masseren niet hielp, werd de Hollandse dokter erbij geroepen, die zei dat masseren 'very good' was, en dat ze er maar goed mee door moesten gaan.

In de omgang had zich een taaltje ontwikkeld dat uit japans, engels en maleis was samengesteld. Een jap gaf hierin eens als naam voor een verkenner vlieg-

tuig : 'come see look go back spiku plane'. Een andere jap wilde aangeven hoe het werk moest gebeuren, en hij vertaalde 'niet-goed, niet-slecht, maar tussen beide' als : 'very good - no good, no good - no good, smar good - very good'. Het japans kent alleen open lettergrepen, of die eidigend op een 'n', en de 'l' kunnen ze niet uitspreken. Dus *small* wordt *smaru*, enz. Toen we in kamp 62 de Amerikaanse Rode Kruis zending kregen, zei de jap : "President Roosevet smar genteman."

Een vrij goed Engels sprekende jap droeg mij in dat kamp op om 4 deksels te maken voor 'boilers'. Ik vroeg hem wat voor boilers dat waren. "You don't know what a boiler is?" Toen heb ik hem even overladen met alles wat ik aan namen van diverse ketels en boilers e.d. wist. Hij is toen hoofdschuddend weggegaan - daar was hij niet tegen opgewassen. Die deksels heb ik nooit laten maken.

Het volgende gebeurde in een rustkamp in Siam. Majoor v.d.B. bestelde 2 hardgekookte eieren per dag in de cantine. Ze waren echter nooit hard genoeg naar zijn zin. Hij diende een klacht in bij de staf (stel je voor !-) De staf riep de cantinebaas op t' matje: "hoe en wat is dat?" Deze belofde in een half uur aan de wens te voldoen, en er kwamen twee eieren waarop 'OH' (*ouwe hoer*) stond. De majoor was razend, en de staf boos. Wat dat te betekenen had? Repliek van de cantinebaas: 'Ontzettend Hard'.

In *Thambyusayat* was er de erg kleine majoor v.d. Broek - in de wandeling meer bekend als het 'vestzak slagschip', of majoortje in zakformaat, of de veroveraar van *Atjeh* (tenminste als je hem moest geloven;-). Hij wandelde 's morgens in een pyama jasje zonder onderscheidings tekens. Komt er een 'Jan' aan die hem op z'n schouder tikt en zegt: "Zeg mannetje, weet je moeder wel dat je hier bent?"

In kamp 100 hield de jap, die daarmee belast was, inspectie over de zieken. Het was helemaal niet iemand die daar iets vanaf wist, maar dat was regel. Heel wat zieken stuurde hij voor werk naar de (spoor)dijk. Dokter Mijnen werd kwaad, hing hem zijn stetoscoop om en zei: "You dokter!" - De jap sloeg er eerst op los, maar toen de dokter weg was vroeg hij aan de Hollandse kamp commandant wat hij nu doen moest. Je excuses aanbieden, was het antwoord. Dat kon de vent blijkbaar niet zonder meer doen. Toen is hij bij alle jappen langs gegaan, terwijl die op het werk waren, en haalde overal wat sigaretten, vruchten, Rode-Kruis blikjes e.d weg, een mand vol. Daarmee kwam hij bij de dokter: "You very good dokter, you presents!" Maar de arme dokter was er nog niet mee klaar, want toen de jappen 's avonds terug kwamen en zagen wat er gebeurd was, bezochten ze hem beurt voor beurt, vertelden hem dat hij een "very good dokter" was, beleefd vragend: "me presents?" - waarbij ze ieder

wat uit de mand namen, tot de 'pil' (dokter) met een lege mand achterbleef.

In kamp 62 mochten we in het begin van de regentijd niet in de kali baden i.v.m. cholera, maar wél wassen met kaliwater elders op het terrein! Toen lieten de jappen langs de kali een brede geul graven, die aan de bovenstroom zijde in de kali uitmondde: alleen daarin mocht je baden (je reinste dwaasheid). Maar daarna kwamen er hygiëne-jappen die zeiden: er is malaria gevaar in stilstaand water. Dus aan de beneden-stroomzijde toch open. Nee, zeiden de bewakings jappen: cholera gevaar! Grote ruzie. . . De POW's echter baadden in de kali, om de bocht, en trokken zich van niets aan!

6.3.2 Japanse propaganda

Soms was er inspectie door een hogere japanse officier, en kregen we *koeien*, die dan weer werden weggehaald na de inspectie! Bij zo'n gelegenheid werd in *Kamburi* eens van te voren bekend gemaakt dat we niet mochten klagen (daar kregen we toch geen kans voor, en ze zouden zich er toch niet aan storen).

In *Thambyusayath* moest iedereen zich eens heel netjes kleden - we gingen naar het station waar we fruit kregen (pisang, ananas), en op de terugweg werd de vrolijke groep gefilmd. Maar in het kamp aangekomen werd al het fruit ons weer afgepakt!

In Siam zou er eens een feestdag in het kamp zijn. Iedereen moest zich netjes kleden, en er werd sport beoefend en gefotografeerd. Na afloop moest iedereen aantreden en aan 't werk. Het was géén vrije dag, maar de japanse propaganda dienst had materiaal nodig, om de wereld te laten zien hoe goed wij het hadden.

Zo maakte je van alles mee, en je zag ook veel. In Burma vlogen grote neushoorn vogels met luidruchtige wiekslagen over je heen. In Rangoon was het 't gekrijs van vele kraaien wat je ziek maakte. In de koude tijd huiverde je 's nachts onder een dun dekentje, en in de kenteringen (tussen jaargetijden) kon de koorts thermometer niet afgeslagen worden vanwege de 42 graden in de schaduw.

6.3.3 Over angst, improvisatie en stijl

Velen hielden zich goed, maar er waren er ook die aan *dijkitis* leden, gewoonweg angst voor: het werk aan de dijk, voor bombardementen, voor de werkelijkheid (geruchten), voor de jap, voor ik weet niet wat. Een 2^e Lt. in kamp 108 was ziek, en bleef ziek, totdat de dokter hem naar de dijk stuurde - en toen hij eenmaal meeging en zag dat 't niet zo erg was als hij zich voorstelde, werd hij beter.

Een kapitein vroeg eens ontheffing toen in de nacht na een bombardement kraters moesten worden gedicht. Já, iedereen moest meehelpen. Ja maar, hij had de hele dag al gewerkt en kon dat ene uur 's nachts echt niet meer mee! Wat hij dan deed? Koffie verkopen (3x per dag een half uur). Tableau! In rustkampen werden sommigen gewoon woest als hen gezegd werd dat ze er goed uit zagen...

Al heel gauw kwam de noodzaak om kleren te wassen, en daarna om kleren te verstellen. Maar op den duur werd de verstelkunst steeds moeilijker, bij gebrek aan middelen. Alle mogelijke lapjes werden gebruikt, en als garen deed uitgerafeld zeil wel dienst. Uiteindelijk zag je de meest veelkleurige zaken: mijn laatste schort had ca. 25 lappen. Toen ik in Feb.'43 in het eerste werkkamp was, droegen de Aussies al lendendoeken. Wij Hollanders vonden dat toen ongepast, maar later moest je er wel aan, en het wende gauw genoeg. Tot begin '45 droeg ik nog altijd een 'broekje', want het heette dat je als officier in de minderenkampen geen *tjawat* kon dragen. Maar het bespaarde kleding en wassen. Met 'beddegoed' was het al net zo. Voor velen was een jutezak al een groot bezit. Het eigenaardige was, dat velen na de capitulatie van die oude rommel geen afstand konden doen. Sommigen zitten er nu nog mee.

Voor de Aussies verkochten hun kleding aan de bevolking, of ze gapten van de altijd nette en zuinige Hollanders. Het was je reinste schorrie-morrie.

Na Aug.'45 in Bangkok waren er 490 politie gevallen, waarvan 11 Hollandse, 80 Engelse, en 399 Aussies! De plaatselijke geallieerde commandant heeft toen de Hollanders als voorbeeld van *discipline* gesteld, met gevolg dat nu door kleine groepjes Aussies alleen lopende Hollanders 's avonds werden aangevallen, en bont en blauw geslagen. In Singapore stalen ze na de capitulatie vele auto's, zelfs van hun eigen commandanten: alles werd verkocht!

De Aussies, evenals de Engelsen, waren ook veel minder hygiënisch dan onze troepen, zeg maar gerust vuil en smerig. Er was altijd een enorm verschil tussen een Hollandse barak en die van Engels-sprekenden. Maar werken konden ze wel, en de teamgeest was beslist groter dan bij ons.

6.4 Einde

Ik schreef al over het grote verlies aan doden, bv. de *F - force* uit Singapore die 4000 man van de 7000 verloor. In totaal stierven er ca. 19000 van de 53000 POW. Maar ook dit jaar - tot in Aug.'45 - zijn er plaatselijk nog grote verliezen geleden. Toen eenmaal de officieren in *Kamburi* bij elkaar gebracht waren, werden er uit de minderen-kampen weer groepen de rimboe ingestuurd. Bijvoorbeeld 1000 man naar *Niki*, waarvan 250 overleden; en een groep naar

Wangpo die een weg moest aanleggen naar *Tavoy* , welke groep het zeer slecht had op 't laatst.

En voorts nog een groep naar *Marqui* van 1000 man, waarvan er 200 overleden. Toen ze een paar weken na de capitulatie gevonden werden, moest de helft van de overlevenden op draagbaren worden vervoerd. Dat ze toen pas gevonden werden kwam omdat de jappen zelf niet wisten waar ze precies waren. Ook zuidelijker, tegen de landengte van *Kra* aan, zaten nog diverse kleine groepen in benarde omstandigheden.

En hiermee ben ik dan aan het einde van mijn lang verhaal gekomen. Er zou natuurlijk enorm veel meer over te vertellen zijn, maar het schrift is vol. Het is maar een eenvoudig verhaal, met nogal persoonlijke gebeurtenissen die voor een ander niet van belang zijn - maar waar jullie toch wel belang in zullen stellen.

Bangkok, Oct. 1945 ——— (getekend) J. C. Benschop

Chapter 7

Epiloog

NB : Zoals duidelijk moge zijn uit dit dagboek: mijn vader heeft dit 'ordeal' van $3\frac{1}{2}$ jaar in Birma goed doorstaan. Meer dan dat, hij bleef als *KNIL* militair in Ned.Indië (Indonesia sinds 1948) - gespecialiseerd in het onderzoek naar vliegtuig ongelukken - om in Aug.'50 terug te keren naar Nederland.

Wonder boven wonder werd hij goed gezond bevonden¹, om als kapitein bij de *KLu* (Koninklijke Luchtmacht) zijn carrière voort te zetten. Deze beëindigde hij in 1967 als Kolonel, met aanzienlijke bijdragen aan de *KLu* technische dienst, zowel in Nederland (*den Haag*, en vliegbasis *Twente*) als internationaal in *NATO* verband (*HQ - Rheindahlen*, Duitsland).

Zijn vrouw Gré en vier kinderen (Hans, Lies, Ria en Nico: *HaLiRiNi*) allen overleefden op Java de bekende Jappen kampen - waarbij Hans, ouder dan 10 jaar, apart in een jongenskamp zat (werkend in een gaarkeuken, dus hem is hongersnood bespaard gebleven).

Na man/vader in *Bangkok* te hebben kunnen ontmoeten, gedurende een half jaar als gast van de Siamese regering, werden zij in 1946 gerepatriëerd, op het vrachtschip *Tabinta*, terug naar Nederland. Daar verbleven zij eerst een paar maanden bij zijn ouders in den Haag, maar daar was de ruimte te krap voor vijf extra mensen. Dus de reis ging verder naar *Ede*, waar ingetrokken werd bij de ouders van Gré (opa/oma Okel) - omdat gerepatriëerden niets meer bezaten, en de Nederlandse regering zich geen extra inspanning getroostte voor hen.

In de zomer van 1950 vond Gré een goed huis in *Ede*, door haar van mooie meubels voorzien - afgestemd via post en foto's met haar man, die in Augustus uit Indonesia terug kwam. Waarna, sinds begin 1942, een normaal *huiselijk leven* hervat kon worden.

¹ afgezien van de na-effecten van malaria, die af en toe de kop opstaken

7.1 Rijks Instituut voor Oorlogsdocumentatie

NB : Dit dagboek van mijn vader werd in 1946 door mijn moeder opgestuurd naar het *Rijks Instituut voor Oorlogsdocumentatie* te Amsterdam. Daar werd het ter kennis aangenomen, en geretourneerd 30 Dec.'46 met de volgende begeleidende brief:

Aan: Mevrouw G. Benschop-Okel,
Kortenhoefsche straat 8,
Den Haag,

Zeer geachte Mevrouw Benschop,

Per aangeteekende zending stuur ik U hierbij Uw dagboek terug, dat U zoo vriendelijk waart, eenigen tijd aan ons Instituut af te staan.

Ik moge van deze gelegenheid gebruik maken om U nogmaals, mede namens het Directorium van het Rijksinstituut mijn bijzonderen dank te betuigen voor Uw medewerking. U kunt er van overtuigd zijn dat deze voor het historisch onderzoek naar de jaren der Japansche bezetting van de grootste beteekenis zal zijn in de komende tijden.

Tot wederdienst gaarne bereid teeken ik,
met de meeste hoogachting,

Mevrouw Dr. E.E. de Jong Keesing,
Hoofd Indische Afdeling.

7.2 Brief van een lezer in Batavia, Dec.'47

Batavia, 10 Dec. 1947

Zeer geachte Heer Benschop,

Hartelijk dank voor het lezen van Uw verslag over de jaren '40 - '45. Het heeft mij bijzonder geboeid, en ik heb het met grote interesse gelezen.

Hulde voor Uw taalkundig talent, en voor Uw beheersing van de stof: "In der beschränkung zeigt sich der Meister!"

Het is jammer dat U dit niet heeft uitgegeven. Heel wat lectuur uit en over de oorlogsjaren is in vele opzichten minder te waarderen dan wat U hier hebt op schrift gesteld.

Ik kwam sterk onder de indruk van wat door U en velen geleden is, maar tevens van Uw doorszettingsvermogen en technische vaardigheid, die U en velen ten goede kwam. Wat een prae heeft een technicus dan toch boven iemand die van werktuigkunde enz. niet het minste verstand heeft.

. . . *Schrijver onbekend*

7.3 Index pg. 66

Index

- a-vitaminose, 22
achter tralies, 13
agas, 55
Alberding, 5
amputaties, 39
Andir, 3, 4
app'el, 28
atap, 26
atlas vlinders, 33
- B-10 bomber, 11
bajam doeri, 31
balé-balé, 26
Bali, 5
bamboe, 26
bamboe bossen, 26
bamboe tijdperk, 57
Ban Pong, 42
bandjir, 26
bandjirs, 47
bandoe, 46
Bangkok, 56
barang, 16
Batavia, 17
Benschop, Lt., 43
bergings film, 8
beri-beri, 22
bezetting, 12
bietsen, 13
Binnendienst, 45
Bloemsma, Dr., 31
bombardementen, 49
bommenwerpers, 37
Borneo, 5
- Brewster, 7
Brewster Buffalo, 11
brood, 46
brug, 41
buffer, 41
Buitendienst, 4
Burger-luchtvaart, 5
- cantine, 54
capitulatie, 12, 60
caporiet, 20
cathechisatie, 51
Chieng Mai, 26
cholera, 31, 43
Chungkai, 29, 48
civilisatie, 46
Curtiss Falcon, 7, 11
Czechs, 10
- Darmo ziekenhuis, 2
den Haag, 63
denge, 41
diaken, 3
differentiaal rek., 16
dijkitis, 59
Djangaree, 28, 41, 43
droge tijd, 26
dysenterie, 17, 18, 20
- Ede, 63
Engelsen, 9
entritis, 29
Examen Commissie, 5
- F-force, 42, 60

- Farman, 9
Fernhout, Ds., 4
Fijn v.Draat, Ds., 4
- gaboes, 46
gedenkpaal, 46
geelzucht, 27
geheime radio, 48
Genie, 2
Geref. Handboek, 3
geruchten, 15
gladdie, 35
Glenn Martin, 7, 11
Gré, 2
Greater Asia, 42
Grote gevangenis, 20
- HaLiRiNi, 63
hangbrug, 53
Hans, 4
hemeltergend, 9
huiselijk leven, 2, 63
humor, 56
Hurricane, 10
Hurricane stew, 32
Hurricanes, 8
- integraal rek., 16
Irrawaddy, 20
- japanse les, 13
- kali, 44
Kamburi, 49
kamp, 26
kamp kerkje, 49
kamp Niki, 40
kampong tjina, 45
Kanburi, 28
karang, 8
kattapult, 36
keirei, 15
Kempé, 15
- Kengen, Kol., 7
kepala tjina, 45
kerkdienst, 16
kerkelijk gebied, 2
Kerstfeest, 24
Kerstmis, 49
klamboe, 30
Klong Toi, 54
Klu, 63
knekel vlakte, 43
koeien, 59
koelies, 9
kongsie, 13, 14, 16, 36, 47
kooi, 15
Koreanen, 29
Kra, 61
krokot, 31
- leerboeken, 3
Libarun, 17
Liberators, 43
Lies, 4, 15
Longshî, 34
Longshii, 44, 46
lucht alarm, 30, 44
- maagomanie, 57
mahout, 34
Mak, Ds, 40
malaria, 41, 44, 45
mandoer, 9, 54
Marco Polo, 26
Marine, 8
Marine film, 8
Marqui, 61
medisch onderzoek, 19
Meijert, 5
Merlin, 10
Mijnen, Dr., 58
motto, 14
Moulmein, 24

Nakon Nayok, 56
 Nakon Pathon, 53
 Ned.duikboot O-24, 19
 Nic, 2
 Nico, 2
 Nieuwjaar, 24
 Nieuwjaar'45, 49
 Nijto, Lt., 32
 Niki, 61
 Nongkodjadjar, 3

 oebie, 35
 OK-rit, 56
 ontsnappingen, 40
 opelette, 4
 Otten, Lt.Kol., 3
 oudjaar, 49

 P40 jachtvliegtuig, 9
 paddestoelen, 35
 Palembang, 7
 pamfletten, 51
 parachutisten, 50
 parang, 46
 Payathonzu, 35
 pellagra, 22, 27
 Penang, 18
 penningmeester, 2
 Platte, 44
 Platte, Lt.Kol., 42
 ploepoeh, 46
 Plomp, Ds., 3
 Poeasa, 17
 Poles, 10
 Preanger, 8
 Presbyterians, 49
 propadeutisch examen, 16
 Pythagoras, 41

 Rangoon, 20
 Rangoon groep, 28
 rasbietser, 13

regentijd, 26
 rennen, 33
 Retpu, 28, 29, 32
 Rheindahlen, 63
 Ria, 12
 Rietbergen, 5
 Rode Kruis, 46, 56
 rush, 33

 sabotage, 42
 salaris, 36
 sambal, 45
 sawah, 12
 Semplak, 7
 Siam, 17
 Singapore, 18
 Singkawan, 7
 Siwalen palm, 48
 Ski Maru, 24
 snirken, 27, 28, 31, 45
 soedah, 13
 Soekaboemi, 16
 Soerabaja, 2
 Spitfire, 10
 Sumatra, 5

 Tacoma Maru, 17
 Tamarkan, 49
 Tanjong Priok, 8
 tapioca, 46
 Tavoy, 26, 57, 61
 Technische Dienst, 4
 tellen, 15, 19
 tjawat, 47, 54
 Tjikalong Wetan, 7
 Tjimahi, 2, 15, 33
 torpedo, 19
 tournee Java, 5
 trouwring, 50, 56
 Twente, 63

 v.d.Broek, Maj., 58

van Dijk, 3
veepest, 32
vertrouwen, 9
vliegdekschip, 9
vliegen plaag, 57
vliegen vangen, 57
vliegtuig W2, 4

wadjan, 49
Wakaro, 30
walang sangils, 47
Walraven, Ir., 4, 20
wandluizen, 29, 33
Wangpo, 61
watjans, 27
werk olifanten, 34
Weroe, 8
wichelroede, 26
Wim Kan, 14, 16
worteltrekken, 41

Yff, Lt., 19

zoekingen, 41, 50
zweren, 33